

TÜRK DÜNYASININ MİLLÎ-MANEVİ DEĞERLERİ VE BAHTİYAR VAHABZADE

Nazım MURADOV*

Özet

Bahtiyar Vahabzade, kendine özgü poetik üslubu ve şiir serüveni olan, millî-manevi değerleri bayrak edinen, onları yüceltip farklı bakış açılarından değerlendiren şairlerimizdendir. B. Vahabzade şiiri, halkın yazgısında izler bırakan toplumsal-siyasi olayları poetik bir şekilde yansıtan ayna gibidir. Vahabzade yaratıcılığı, orta ve yakın tarihimizin en hassas barometresi niteliğindedir. Onun şiirine yansıyan toplumsal gerçekler, şairin açık münasebeti ile ilgi çekmektedir. Şairin çeşitli ruh hâllerini yansıtan bu münasebetlerin ortak özelliği ise yazarının samimiyeti, yüksek vatandaşlık duyarlılığıdır. Şair yurdu, yurttaşı nasıl sevdiğini söylemekle yetinmeyip onları nasıl sevmek gerektiğini de ifade eder.

Bahtiyar Vahabzade bir “ana dili şairi”dir. Dilinin taassubunu en cesaretle şekilde çekmekle kalmayıp onu en iyi kullananlardan da biridir. Şairin, millî musiki, tarih, ahlak, psikoloji, edebiyat, kültür meselelerindeki konumu, örnek alınacak duyarlı bir vatandaş konumudur. B. Vahabzade hayatının çoğunu Sovyetler Birliği döneminde yaşamışsa da bir Sovyet şairi olmamış, parti siparişi ile eser yazmamış, resmî edebiyat anlayışı olan “sosyalizm realizmi”ne uymamıştır. Vahabzade, rejim karşısındaki soylu duruşu ile örnek aydınlardan biri olmuş, Türk dünyasının meselelerini de kendi meselesi bilerek onların çözümünü yolunda çaba harcamıştır.

Biz bu yazımızda Vahabzadenin tarih, musiki, dil, edebiyat konularındaki tutumu; millî şiir ölçümüz olan hece vezninde yazdığı şiirler ve epik manzumeler üzerinde durup şairin, frazeolojik dil hazinemize kazandırdığı değerlerden söz edeceğiz.

Anahtar sözcükler: *Gülistan poeması, muğam, musiki, hece ölçüsü, deyimler.*

The National and Spiritual Values of the Turkic World and Bahtiyar Vahabzade

Abstract:

Bahtiyar Vahabzade is one of our poets who has personal poetic style of writing and poem

* Yrd. Doç. Dr., Lefke Avrupa Üniversitesi, KKTC Filoloji İlimleri Namzedi.

adventure, who makes the national and virtual values flag, evaluates them from different points of view by attributing. Vahabzade's poem is just like a mirror which reflects the social-political events poetically which had left traces over the destiny of people.

The creativeness of Vahabzade has a peculiarity of sensitive barometer of our middle and close history. The social realities which had reflected on his poem, has been drawing attention with the open relation. As for the common peculiarity of these relations which reflect the various spiritual manners of the poet is the sincerity of the author and sensitivity of his high citizenship. The poet not only expresses how he loves the native country and citizen, but also expresses how to love them.

Bahtiyar Vahabzade is a "mother tongue poet". At the same time, he is not only defender of the native language bravely, but also he is one of the best language practicer. The position of the poet in national music, history, moral, psychology, literature, culture matters is a position of a sensitive citizen position. Although he had spent most of his life in the Union of Soviet, he has never been a Soviet poet, has not written any poems with the order of the Party and has not followed the rules of the "Socialist Realizm" which is the official literature understanding. He has become a model intellectual and spent efforts for the questions of the Turkish World with the approach of ownership.

In this study, we will investigate Vahabzade's manner in the subjects of history, music, language, literature; the poems which he wrote with syllable meter and epic verses, in addition we will mention about the values which he made profit to our phrasological language vocabulary.

Key words: *The Poema of Gülistan, mugam, music, syllable meter, phrasal verbs, Bahtiyar Vahabzade.*

Giriş:

Bahtiyar Vahabzade, hakkında çok sayıda araştırmanın yapılmasına rağmen, poetik dünyasının ve şiirinin sistemli bir şekilde henüz incelenmediği şairlerimizdendir. Şairin, edebiyat dünyasına ayak bastığı 1940'lı yıllardan itibaren ünlü Azerbaycan şairi Samed Vurgun'un dikkatini çekmesi, dönemin edebî tenkidinin kendisi hakkında fikir beyan etmesi, edebiyata yeni ve farklı bir sesin geldiğini göstermekteydi. Bu yeni ses, devletin resmî sanat ve edebiyat anlayışı olan "sosyalizm realizmi" çizgilerini çiğneyen, bu çerçeveli anlayışın dışına da çıkabilen; parti mensubiyetini vurgulamayan; farklı bir "helğilik" ihtiva eden; sadece şekilce değil, muhtevaca da millî olan bir sesteki ve üstelik bu sesin sahibinin hâkim Komünist Partisine aidiyeti de muhtevaca değil, olsa olsa formal bir niteliğe sahipti.

İkinci Dünya Savaşı'ndan galip ayrılan tek partili, muzaffer ve tekebbürlü Sovyetler Birliği'nde yaşayıp da böyle bir karşıt duruş sergilemek oldukça zordu. SSCB Komünist Partisi, daha 1930'lu yılların başında edebiyatın da vazifelerini belirlemiş, onun "hareket serbestliği"nin sınırlarını çizmiş, partinin sadece resmî değil, manevi hâkimiyetinin de tebliği ve halka kabullendirilmesi için edebiyatı görevlendirmişti. Hâkim partinin böyle bir sanat-edebiyat anlayışı ve siyasetine "dudak büzüp burun kıvıranların" (hatta kıvırmayanların da) 1937-38 yıllarının

“gider-gelmezine” gönderilmesi, sadece Azerbaycan’dan 20 binden fazla aydının bu kıyımın kurbanı olması, dokuz yaşından beri Bakü’de yaşayan delikanlı Bahtiyar’ın gözleri önünde gerçekleşmişti. 1937-38 aydın kıyımından sağ kurtulan ziyalılardan hiçbiri rahat değildi; onların vicdanlı olanları, manevi ızdırapların içinde kıvrıyor ama yine de herkes ancak kendi başının çaresine bakmaya çalışıyor, gemisini kurtaran kendisini kaptan sayıyordu. 50 milyon insanın ölümüyle biten İkinci Dünya Savaşı, işte böyle bir ortamda başlamıştı ve yeni başlayan savaş, hiç olmazsa -adı üstünde-savaştı ve kolektifleşme yılları ile 1937-39’ların bu sorgu-sualsiz kıyımından daha korkunç değildi.

İkinci Dünya Savaşı yıllarında da edebiyat, partinin kendisine verdiği görevi yerine getirdi. Komünist Partisi, galiba bu savaşın mecazlı ve ihtişamlı adını da edebiyata koydurmuştu; “Vélikaya Otéçéstvannaya Voyna” yani (Muhteşem Vatan Savaşı), Azerbaycan’daki adıyla “Böyük Vetén Müháribesi”. Bu “vélikaya otéçéstva” yani “büyük, muhteşem vatan”, yeryüzünün, yüz ölçümüne göre altıda birine eşitti ve dünyanın en büyük ülkesi olan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği idi. Edebiyat, bu “büyük vatan”ın her karışımın kutsal olduğunu halka benimsetmeli, gerekirse her karışı için canını kurban etmeyi, -dar anlamda edebiyattan başka bir “eğlencesi” olmayan vatandaşa- anlatmalıydı. Sosyalist edebiyatın şekilce millî olabilmesinin nedeni de Sovyetler Birliği’nin çok milletli bir devlet olmasından kaynaklanıyordu ve amaç, her halka, her millete ana dilinde edebiyat ortaya koyma özgürlüğü vermekten daha çok, sosyalist idealleri yaymak, “büyük vatan”ın her karışı için savaşmaya bütün “vatandaşları” seferber ve ikna etmekte...

Savaş yıllarının ilk günlerinde, Komünist Partisinin terennümcüsü olmakla birlikte millî ve yetenekli bir şair olan Samed Vurgun’un,

*Bilsin ana torpağ, éşitsin vətən
Müsəlləh əsgərəm mən də bu gündən!*

mısraları, hâkim partinin “Her şey cephe için, her şey galebe için!” çağrısının ilk ifadesi, henüz pek hamasi karakter kazanmayan “kahramanlık poeziyası”nın da ilk örneklerindendi. Samed Vurgun’un, partinin direktifleri doğrultusunda ön cepheye seferberlik çağrılılarıyla birlikte savaşın arka cephesi -emek cephesi- için de,

*Torpağa düşməsin havayı bir dən,
Çörək bol olarsa, basılmaz vətən!*

şeklindeki mısraları, o yılların Azerbaycan şiirini, bu şiirin sosyal-siyasi ve ideolojik içeriğini, hedeflerini özetler niteliktedir. Sadece Samed Vurgun’dan örnek verdiğimiz mısralarda vatanseverlik, toprağa ve emeğe bağlılık, vicdani dürüstlük duyguları çok samimi olmakla birlikte, millî duygularla kamufle edilmiş siyasi siparişlerin varlığı da hissedilir.

İkinci Dünya Savaşı’nın “kahramanlık edebiyatı” örnekleri, savaş yıllarının ikinci yarısında çoğalmaya başlayacaktı. Savaşın, Sovyetler Birliği’ne bağlı topraklarda başladığı ilk yılda (Haziran 1941-Aralık 1941’de) SSCB Silahlı Kuvvetlerinin Hitler Alman faşist orduları tarafından perişan edilip neredeyse bitirildiği dönemde,

kahramanlık gösteremeyen bir ordunun mensupları hakkındaki “kahramanlık nağmeleri”, olsa olsa ancak münferit kahramanlıklar hakkında olabilirdi. Zira Almanlar, batı ve kuzeyde başkent Moskova’ya ulaşmış, eski başkent Leningrad’ı kuşatmış, Ukrayna’yı ve Beyaz Rusya’yı tutmuş; doğu ve güneyde ise Mozdok’a (Kuzey Kafkasya’ya) kadar ilerlemişti...

Bütün bunlarla birlikte, yıllarca uzayıp giden, dezenformasyon ve yenilgilerle dolu olan bu savaşı lanetleme cesaretinde bulunamayan Sovyet edebiyatının, oldukça duygusal numuneleri; savaşın perde arkasında, özellikle de arka cephesinde kalan görüntülerini canlandıran, onun toplum hafızasında açtığı yaraları yansıtan örnekleri de ortaya çıkmaya başlayacaktı. Ehmed (Ahmet) Cemil’in “*Can nənə, bir nağıl da də*” şiiri gibi duygu yüklü edebî numuneler, savaşın sadece “kahramanlık meydanı”nı değil, binlerce çocuğu yetim bırakan korkunç yüzünü de gösteriyordu. Ağabeyi İsfendiyar’ı ve yakın akrabalarını savaşın ön cephesinde yitiren Bahtiyar, “mutlular, bahtiyarlar ülkesi”nin, aslında hiç de bahtiyar olmayan binlerinden, milyonlarından sadece biriydi...

Bahtiyar Vahabzade, Sovyet rejiminin savaş öncesi ve savaş yıllarında kimleri yuttuğunu da iyice görmüş, savaşın hemen ardından ise Seyid Cafer Pişeveri (1892-1947) önderliğindeki, sonradan tarih kitaplarına “21 Azer Harekâtı” adıyla geçen inkılap sonucu kurulan Güney Azerbaycan Millî Hükûmeti’nin (12 Aralık 1945-12 Aralık 1946) nasıl ortadan kaldırıldığını, yok edildiğini, Sovyetler Birliği’nin bu meseledeki iştirak ve tutumunu Güney Azerbaycan’dan kaçıp Kuzey Azerbaycan’a sığınmak zorunda kalan “seçme, seçilme hakkı olmayan yeşil pasaportlu demokratları”; millî aydınları bizzat dinleyerek öğrenmişti. Çarlık Rusyası’nın eliyle parçalanmış, en az ikiye bölünmüş ve yarısı da işgal edilmiş vatanının, hiç olmazsa bir imparatorluğun sömürgesi altında olmasını dileyen milyonlarca insanın isteğine rağmen, neo-imparator Stalin’in “Ben ayağı çarıklı, başı papaklı, dılgır Müslüman Türklere göre üçüncü dünya savaşı başlatamam!” demesi de Bahtiyar Vahabzade’nin bildikleri arasındaydı. SSCB’nin, savaştan yorgun ve galip çıkmasına rağmen tarihî bir fırsat heba ediliyordu ve bu fırsat kaçırılmada, olan, Azerbaycan’a ve Azerbaycanlılara olacaktı...

Seyid Cafer (Cavadzade) Pişeveri başkanlığındaki Azerbaycan Millî Hükûmeti’nin ortadan kaldırılması tesadüfî ve sıradan bir olay değildir. Dönemin İran Başbakanı Ahmed Gavamü’l-Saltana’nın, Mart 1946’da Moskova’ya yaptığı resmî ziyaret sırasında, İran’ın kuzeyindeki petrol yataklarının keşfi ve işletilmesi hakkını SSCB’ye verme taahhüdünde bulunması, Sovyetlerin iştahını kabartmış, SSCB İran Devleti’nin şartlarını kabul etmişti. İran’ın SSCB karşısındaki şartları ise şöyleydi: 1) Sovyet silahlı kuvvetleri, bu yıl (1946) mart ayının sonuna kadar İran’dan çıkacaktır; 2) SSCB, Güney Azerbaycan meselesini İran Devleti’nin dâhilî işi, iç meselesi sayacaktır (Rehimli 168).

İşte bu görüşme, Güney Azerbaycan meselesinde yeni bir dönüm noktası olmuş, eski oyunun değişmeyen taraflarının yeni aktörleri ortaya çıkmıştı: 1813 (Gülüstan) ve 1828 (Türkmençayı) antlaşmalarında bir tarafta Çarlık Rusyası, diğer tarafta da Kacarlar’ın temsil ettiği İran; 1946’daki Moskova Antlaşması’nda ise Sovyet Rusya

(SSCB) ile Pehlevî rejiminin temsil ettiği İran... Yeni anlaşmanın neticesi ise acıydı: Azerbaycan Demokrat Fırkası önderliğinde kurulan ve sadece bir yıl süren millî hükûmetin (1945-1946) yıkılmasından sonra sayısız katller, hapisler ve sürgünlerin yanında bir de Türk millî kültür değerlerinin yok edilmesi süreci başlatılmıştı. Siyasi işlere pek karışmayıp partinin gösterdiği hedefleri terennüm etmekle yetinen Sovyet edebiyatının, hâkim partiden torpilli ve diğerlerine göre daha millî, daha cesaretli temsilcilerinden bazıları, bu kültür vahşetine açık münasebet bildirmişti. Örneğin, “Pişeveri hükûmetinin varlığına son verilmesinden sonra İran hükûmet kuvveleri tarafından Azerî Türkçesiyle bastırılmış kitapların toplatılarak meydanlarda yakılması üzerine Samed Vurgun, yazdığı “*Yandırılan kitaplar*” şiirinde, bu işi yapanlara ‘cellad’ diye hitap etmiş...” (Akpınar 1994: 191), İran hükûmetinin yürüttüğü Fars sovenizmi siyasetini sert bir dille eleştirmişti.

Millî ruhlu, parti güdümlü şiirler yanında sert içerikli şiirler de yazan Samed Vurgun’u kendi üstadı, kendisini de bölünmüş bir vatanın evladı sayan Bahtiyar’ın, bu bölünmüşlüğü, Sovyet yönetiminin uyguladığı çifte standardı anlaması zor değildi. Bölünmüş Azerbaycan’ın bir ferdi olan Vahabzade’nin, Sovyetlerin, İkinci Dünya Savaşı yıllarına tekabül eden işgalleri sonucu hâlâ büyümekte olan “velikaya oteçestva” masallarına da karnı toktu. Bahtiyar Vahabzade, bu “büyük vatan”ın nasıl “yarandığını”, birçok kişiden farklı olarak biliyordu. “Komünist” Pişeveri’nin, Komünist Partisi tarafından, komünistler ülkesi olan Sovyetler Birliği’nde 1947’de öldürülmesinin ardından Bahtiyar Vahabzade için “komünist”, “Komünist Partisi”, “vatan” ve “vatandaş” kavramlarının mahiyeti de değişmişti. “Sovyet şairi” Bahtiyar Vahabzade’nin *Vətəndaş; nə gözəl səslənir bu söz, / Yəni bir vətənin övladıyız biz. / Anamız éynidir–ğardaşız dêmək, / Sən mənə arhasan, mən sənə kömək!* mısralarındaki vatan, aslında “Velikaya Rus” (Büyük Rusya) olan bu “velikaya oteçestva” değil, “ikiye bölünmüş Azerbaycan”; vətəndaş ise aynı anadan doğan, canı bir, kanı bir, dili bir, dini bir kardeşleriydi. “İkiye bölünmüş vatan”ın vətəndaşı olan Vahabzade, sonraki yıllarda bu bölünmüşlüğü kastedip mevcut rejimin ortaya çıkarttığı bu duruma meydan da okuyarak “*Orda Şəhriyaram, burda Bəhtiyar!*” deyecekti...

İşte 1940’lı yılların başında “edebiyata gelen” genç Bahtiyar Vahabzade’nin Türk dünyası sevdası “vahid Azerbaycan” hasretiyle böyle başlamıştı. İlk iki şiir kitabının 1949 (*Mənim Dostlarım*), 1950 (*Bahar*) yıllarında çıkması; bir güç imparatorluğu olan Sovyetler Birliği’nin ve Komünist Partisinin başındaki kişinin; Stalin’in son hâkimiyet yıllarına ve 1953 yılındaki beklenmedik ölümü dönemine denk gelmesi, genç ve özgürlüğüne düşkün şair için bir şanstı. Stalin’in ani ölümü, binlerce insanı sarsmakla birlikte bazı kişileri de rahatlatmıştı. Onlardan biri de Bahtiyar Vahabzade’ydi. Şairin daha önce yazıp 1980’li yılların sonunda bastırıldığı *İki Görüşü* (İki Korku) adlı manzumesi, 1937-38’lerin tekrarı olan 1953’lere kadarki Stalinli yılların psikolojisini anlatması açısından oldukça önemli bir eserdir.¹ Aslında bu eser, 1924-1953 yıllarını kapsayan tam 30 yıllık bir döneme, Stalin dönemine ayna tutuyordu...

* * *

¹ Bu eserin ortaya çıkışı hakkındaki bilgiler ve onun tam metni için bk. Y. Akpınar, *Azeri Edebiyatı Araştırmaları*, s. 394-415.

1950’li yıllar, Bahtiyar Vahabzade’nin şiir ve bilim hayatındaki önemli yıllardandır. Şair, 1951 yılında *Samed Vurgun’un Lirikası* konulu doktora teziyle ‘filoloji bilimler adayı’ ilmi derecesini (Dr. unvanını) almıştır (1964 yılında da tamamladığı *Samed Vurgun’un Hayatı ve Yaratıcılığı* adlı çalışmasıyla da doçentlik-profesörlük tezini savunmuştur).

Şair, sonraki yıllarda mütevazı bir şekilde dile getirdiği *Ğatlayıb dizinin altına goyar*; / *Alim Bəhtiyarı şair Bəhtiyar!* mısralarıyla kendisini, bir bilim adamından daha çok bir şair gibi gördüğünü ifade etmiştir (Ayrıca, Bahtiyar Vahabzade, bu alçakgönüllülüğünü şairliğinde de sürdürerek; *Bizim sənət dünyasının gırığ télli sazıyam / Bircə ondan razıyam ki, özümdən nârazıyam* demektedir. ‘Gırığ telli saz’ın bir anlamı da nağmeleri bedbîn olan ‘rûbab-ı şikeste’dir. Bizce şair, her iki anlamda kendisine haksızlık ediyor çünkü Vahabzade, büyük şairdir ama ümitsizlik aşıl原因an kötümser bir şair değildir.

* * *

Bahtiyar Vahabzade’nin özel ve edebî hayatında en önemli hadiselerden biri, şaire hem büyük şöret kazandıran, hem de başını belalara sokan, 1960’ta *Şeki Fehlesi* gazetesinde yayımlattığı *Gülüstan* poemasıdır.

Genel olarak baktığımızda, 1930’lu yılların ortalarından itibaren Azerbaycan edebiyatında Güney Azerbaycan konusunun, birçok yazar ve özellikle şair tarafından ele alındığı görülüyor. Yani “Sovyetlerin dış politikasına da uygun gelen” (Akpınar 1994: 178) bu meseleyi ele alan tek şair Bahtiyar Vahabzade, tek eser de *Gülüstan* poeması değildir. Bu konu üzerinde duran çok sayıda edip ve yazılan çok eser varken,² Vahabzade’nin *Gülüstan* poemasını (manzumesini) bazen “parti siparişi” gibi addedilen o eserlerden ayıran hususlar nelerdir? *Gülüstan* manzumesi “güney konulu” yüzlerce eserden biri sayılamaz mıydı? Bu manzumeyi elden ele, dilden dile dolaştıran şey, onun devlet tarafından yasaklanması mı yoksa edebî-siyasi ve tarihî-ideolojik yönleri miydi? “Sosyalist realizmi”nin, Azerbaycan halkının tarihî-siyasi-içtimai gerçeklerini yansıtan bu eserden ‘alıp da veremediği’ neydi?

Gülüstan poemasıyla ilgili, -bizce en az on cevabı olan- bu ve benzeri sorulardan bazılarını yanıtlamaya çalışalım:

Birincisi, *Gülüstan* poemasının yazarı Bahtiyar Vahabzade’nin kişiliği, onurlu bir şahsiyet oluşu, kütleli ve körü körüne bir akına karşı soylu bir duruş sergilemesi, daha genç yaşta ve (Samed Vurgun’un manevi himayesi sayılmazsa) “arkasız” olmasına rağmen “ipe sapa yatmazlığı”, kendisinin, 1930-1950’lerde sindirilmiş şair-yazar takımından farklı olduğunu ortaya koyuyordu. 1918-1920 yıllarında “azadlığı dadmış” (M. E. Resulzade), sonraki zor ve baskı yıllarında ise ümitsiz bir şekilde hayata küsmüş halkın, en azından manevi özgürlüğüne susamış olması, bu özgürlüğün terennümcüsü Bahtiyar Vahabzade’yi, halkın ilgi odağına dönüştürmüştü.

İkincisi, bu eserin adı, Azerbaycan topraklarının siyasi bölünmüşlüğü’nün başlangıcı olan *Gülüstan Antlaşması*’ndan alınmıştı. Orta yüzyılların (13. yy.ın)

² Bu konuda daha geniş bilgi için bk. Y. Akpınar, “Çağdaş Azerî Şiirinde Millî Bir Mesele Olarak Güney Azerbaycan”, *age*, s. 175-197.

klasik Fars şairi Şirazlı Sadi'nin aynı adlı didaktik eserinden farklı olarak Bahtiyar Vahabzade'nin manzumesinde, bölünmüş vatan ve millî facia ile sonuçlanan somut bir siyasi olay vurgulanıyordu.

Üçüncüsü, Vahabzade bu eseri “*Azərbaycanın birliyi və istiglalıyyəti uğrunda çarpışan Səttar Hən, Şeyh Məhəmməd Hiyabani və Pişəvəri'nin əziz hətirəsinə*” ithaf etmiş ve bu ithafı eserin başında açıqça belirtmişti. Bu ise açık bir tercih demektir ve şair, tercihini hâkim ve işgalci taraf(lar)dan yana değil, bölünmüş vatanından ve milletinden yana yapmıştı.

Dördüncüsü, bu eseri hâkim partinin sanat ve edebiyat anlayışı olan ‘sosyalizm realizmi’ çerçevesine oturtmak zordu: Eser, Komünist Partisini övmüyor (partililiği reddediyor); “həlgiliği” (halkçılığı), partinin istediği şekilde değil, gerçek şekilde yapıyor ve yansıtır; şekilce millî olmakla birlikte muhtevaca da -‘sosyalist’ değil-millî karakter taşıyordu. Demek ki bu manzume, partinin öngördüğü gibi değil, istemediği hatta yasakladığı şekilde yazılmıştı.

Beşincisi, *Gülüstan* poeması, şairin muhayyel ve öznel kurgusu esasında değil, diakronik tarihî olayların çıplaklığı, nesnellığı ve onların, resmî tarih anlayışının tersine olan yeni yorumlarıyla yansıtılmıştı.

Altıncısı, şair alışılmışın dışına çıkmış, sert dil ve yargılayıcı bir üslup kullanmış, cevabı herkesçe bilinen “retorik sorular” sıralamış, tarihin hâkim gibi görevlendirdiği kişileri itham etmiş, yargıçları yargılamıştı.

Yedincisi, “mikro millîyetçiliğin sonuna kadar teşvik edildiği” (Tunalı, 2) Sovyet sisteminde, makro-milliyetçi bir tavır sergilemiş, “küçük halk” yerine “büyük millet” kavramını ortaya koymuştu.

Sekizincisi, bu “büyük millet”in siyasi ve tarihî mekânının, ikiye bölünmüş vatanın ayrı ayrı parçaları değil, “o taylı-bu taylı vahid Azərbaycan” olduğunu belirtmiş, bu bölünmüşlüğün sadece kâğıt üzerinde gerçekleştiğini vurgulamış, “*Tebriz'in de, Bakü'nün de Azərbaycan olduğu*”nun altını çizmişti.

Dokuzuncusu, Çarlık Rusyası ile Bolşevik Rusya'nın mahiyetçe aynı olduğunu, ikisinin de müstemlekeci imparatorluk düşüncesi taşıdığını, saltanat ve ihtişamlarını, diğer halkların mutsuzlukları üzerinde kurduklarını belirterek kanıtlamıştı.

Onuncusu, yansıtıcı bir üslubun kullanıldığı açık ve net ifadelerle birlikte, duygusal-romantik ifadeleri ve felsefî genellemeleriyle de manzumeyi aşırı ideolojik ve slogancı bir yapıdan uzaklaştırmış, düşündürücü, ciddi ve yüksek edebî değere sahip bir eser hâline getirmişti...

Şair *Gülüstan* eserinde açık bir şekilde dile getirdiği *Hanı bu elliğin mærd oğulları? / Açın bæræləri, açın yolları. / Bæs hanı bu æsrin öz Kôroğlusu- / Gılinc Kôroğlusu, söz Kôroğlusu?* vb. mısralarıyla, “kapatılmış kardeş kapısı”nın (Azerbaycan’ı ikiye bölen sınırların) açılması gerektiğini söylemiş, bu idealin gerçekleşmesi için eş zamanlı olarak akıl ve güce, kılıç ve kaleme ihtiyaç olduğunu bildirerek son mısradaki “söz Kôroğlusu” ifadesiyle âdeta kendisinin bu görevi üstlendiğini bildirmişti.

* * *

Yukarda da belirtildiği gibi bu manzume, adını Rusya ile İran'ın (daha doğrusu Kacar-Türk Hanedanı'nın) 1813 yılında imzaladıkları antlaşmanın yapıldığı bir köyün adından almıştır.³ Azerbaycan topraklarının ikiye bölünmesiyle sonuçlanan tarihî adaletsizliğin temeli de bu antlaşmayla atılmıştır. Vahabzade'nin bu eseri, 1950'li ve sonraki yılların en büyük edebî-siyasi-içtimai hadiselerinden biri olmuş, *Şeki Fehlesi* (Şeki İşçisi) gazetesinde yayımlanan bu manzume elden ele gezmiş, birkaç kişinin tutuklanmasına yol açmış, gazetenin o sayısına devletin el koymasından sonra halk tarafından el yazısıyla gizlice çoğaltılmış, vatansever aydınların dilinde ezber olmuştur.⁴ *Gülüstan* poemasının bu tarihî değerini düşündükçe aklıma şunlar geliyor: 1391 yılında Altun Ordu (Kıpçak) Türk şairi Seyfi Sarayî, Fars şairi Şirazlı Sadî'nin 1258'de yazdığı *Gülüstan* manzumesini Farsça'dan Kıpçak Türkçesi'ne tercüme etmekle, Türklerin, orta yüzyıllara hâkim olan didaktik değerleri önemsediklerini ortaya koymuştu. Sadî *Gülüstan*'ından 700 yıl sonra yazılan Bahtiyar Vahabzade *Gülüstan*'ı ise yirminci ve yirmi birinci yy.ların edebî-siyasi gerçeklerini yansıtmaya bakımından oldukça değerli bir manzumedir ve bu eser, başka dillere, özellikle İrani dillere tercümesini beklemektedir.

* * *

Bahtiyar Vahabzade *tarih, dil, alfabe, din, medeniyet, sanat, musiki* gibi kültür kavramlarını; *hak, hakikat, ahlak, namus, vicdan, inam, iman, şüphe, yalan, sevgi, dert, nefret, nisgil, korku, aşk* vb. soyut kavramları derinden derine tahlil etmiş, millî ve manevi değerlerimizi yücelterek onları gençliğe sevdirmiştir.

* * *

Şair, musikimiz hakkındaki görüşlerini *Muğam* poeminde (poemasında, manzumesinde) felsefî-poetik bir dille ifade ederek Azerbaycan *muğam*ının felsefesini, neredeyse bir musiki bilgini seviyesinde ortaya koymuş, her makamın, her tasnifin, her rengin yani *muğam*ın iç yapısını oluşturan temel öge ve kavramların tarihî-felsefî, bedii-estetik boyutlarını gözler önüne sermiştir. *Muğam*'ın sadece Azerbaycan değil, Türk, Uygur, Özbek, İran musiki kültüründe de önemli yere sahip olduğunu göz önüne aldığımızda, bu eserin yazarını sadece Azerbaycan millî-mahallî medeniyetinin savunucusu olarak değil, genel olarak Şark-Garp (Doğu-Batı) çatışmasında Şark'ın temsilcisi gibi de görebiliriz. *Muğam* poeması ile şair, ağırlıklı olarak Azerbaycan, Türk, Özbek ve Uygur *muğam* musikisinin (makamlarının) felsefesini poetik bir dille deşifre etmiş, bu musikinin insan üzerindeki psikolojik etkilerini ve milleti millet yapan temel unsurlardan biri olduğunu belirtmiştir.

Şairin, Şark değerlerine sahip çıkıp onları bu kadar yüceltmesi, sadece Azerbaycan sanat musikisi konusunu ele aldığı *Muğam* poemasında değil, başka eserlerinde de görülmektedir. *İki Görüşü* adlı manzumesinde merhum bestekâr dostu Gember Hüseyinli'nin sanatçı kişiliğinden hareketle kaleme aldığı ... *Sonra dindirirdi astadan tarı, / Muğam nahışları, muğam hılları / Süzülüb ahardı barmağlarından, / Külçe*

³ Gülüstan, Kuzey Azerbaycan'ın Göranboy ilçesine bağlı bir köydür.

⁴ Daha SSCB'nin dağılmadığı 1980'li yılların başlarında, sade bir köyde ilkokul öğretmeni olan babam, Kiril harfli el yazısıyla baştan sona kadar göçürdüğü "Gülüstan" poemasını gizlice bana göstermiş ve okumama izin vermişti. (N. M.)

götürərdi səs dağlarından... ya da ... *Güya saz avazı, güya tar səsi, / Ulu dədələrin ulu nəğməsi / Uyuşmur zamanın öz ahənginə, / Esrimiz sıışıqmaz saz ahənginə! / Ruhumuz gövüldü musigimizdən / Uyduğ uzun illər caz ahənginə. / Bir soran olmadı, ay gərdaş, nədən / Ahı baş yerinə ayağ tərpedən, / Bizi səmalardan yərə éndirən / Özgə gəpısında véyilləndirən / Dayaz Rok en rollar göyə ucalсын / Üzeyir məktəbi yetim mi gəlsin? / Hara çəkirsiniz musigimizi, / Nádân mı sandınız bu gədər bizi?! vb. mısralarında millî musikiyle ilgili görüşlərini dile getirir, bu musikiyi “baş tərpedən” (insanı derin düşüncələrə daldıran, düşündüren; manevi, felsefi derinliğı olan); kulak tırmalayan yabancı musikiyi isə “ayağ tərpedən” (vücudu kıvırtmaq dışında bir işe yaramayan) bir ‘kültür ürünü’ olarak gördüğünü ifade eder.*

Bahtiyar Vahabzadə’ye görə şairin söz ilə diyemediğini besteci musiki ilə diyebilir. Musikinin dili, şiirin dilindən daha eski, daha estetik, daha derin və daha güvenlidir. Şairin, Azərbaycan’ın ünlü keman sanatçısı Habil Aliyev’e yüz tutarak yazdığı şiirinde yer alan ... *Habil! Ay insafsız, ürəyimizi / Yandırır yağmağla gəsdin nədir, nə? / Niyə yandırırın atəşsiz bizi? / Bu hağğı kim vérib, kim vérib sənə?! mısraları; 20 Ocak 1990’da Sovyet ordusunun Bakü’de yaptığı katliamın ardından yazdığı Şəhidlər manzumesinde musiki medeniyetindən yararlanması, kendisinin yüksek musiki duyumu və bilgisinə sahip olduğunu göstermektedir. Şair, Şəhidlər manzumesinin bir yerinde Azərbaycan’ın ünlü tar sanatçısı Ramiz Güliyev’e yalvarıncasına şöyle der: ... *Ramiz, bas sinənə sən göca tarı / Bu təzə güşədə çal, sənə gurban! / Şəhidlər gənina boyanan səsi / Zabul ségâhına sal, sənə gurban! / Pərdələr goy təzə güllər bitirsin / Şəhid anasına təsəlli vérsin. / Hağğın fəryadını dilə gətirsin / Təzə yaratdığıñ hal, sənə gurban! / Həzər pəncələşdi öz sahiliylə / Danış dərdimizi səsin ziliylə / O təzə güşənin atəş diliylə / Zülümdən gisası al, sənə gurban! Şairin bu və benzer poetik ifadeleri, musikinin gücünü, şairin de bu gücün farkında olmakla kalmayıp onun, dertleri dindirmedeki etkisini ortaya koymaktadır.**

Bahtiyar Vahabzadə’ye görə halkımızın yarattığı musiki, aslında bu halkın, tabiatın dilini öğrenip bu dili sese çevirerek yedi nota üzerine yerləştirmesi, tabiat dilini musiki diliyle konuşturmasıdır. Şair, *Muğam*’da yazıyor: ... *Néy üstündə yéddi səsin / Oyuğ-oyuğ yuvaları / Nədir belə? / Bəlkə elə / Balaları périk düşən / Gəratoyuğ yuvaları... / Səslər gırığ bir arzusunun can səsimi? / Yuvaları dağıdılmış / Çolpaların naləsimi?..*

Şairin neyden söz etmesi təsadüf değildir. Klasik Türk ve tasavvuf musikisini, klasik Azərbaycan aşık ve halk (sanat) musikisini neysiz tasavvur etmək mümkün değil. Ney, rebabla (ya da tar ilə–N. M.) birlikte “... içli bir derviş gibi inler, derinleşir... Fuzûlî’nin, kendisini delik delik vücuduyla bir neye benzetmesi herhâlde təsadüf olmasa gerek.” (Okuyucu 174).

Tar (ya da daha yaygın adıyla *rübab*, *rebab*) *muğam* musikisinin ana aletidir. Bahtiyar Vahabzadə *tar*ın, bu musiki ayınındeki hakkını teslim ettikten sonra onun, halkın ruhunun sesini tellerinde sakladığını söyler: ... *Ürəyinin téllərindən / téllər çəkib tara, halğın. / O téllərin nəğməsində / Öz ruhunu, öz gəlbini ara halğın...*

Şairin, *Muğam* poemasıyla birlikte Habil Aliyev’e yazdığı “Habil Ségâhı” şiirinde de *muğam* musikisinin ikinci çalğı sazı olan kâman (kâmança, kabak kemane) aletinin özelliklerinden ayrıntılı bir şekilde söz etmesi, bize bu aleti daha yakından tanıtır, onun çıkardığı seslerin ruhumuzu okşadığının nedenleri belli olur: ... *Kâmanın*

gölunda yatan holların / Hər biri gəm yurdu, hicran yuvası. / Bir gölun üstünə cəm olub min-min / Nəsimi üsyarı, Vəgif nəvası...

Evet, Vahabzade'ye göre "hem dedesinin hem de torununun yaşıtı olan" Azerbaycan muğamı (Şair görüşlerini şöyle ifade eder: ... *Gâh səsində göy gurlayır, / Gâh inləyir həzin həzin. / Həm babamın yaşıdındır, / Həm nəvəmin.*), tabiattaki güzelliklerin sesle ifadesidir: *Çiçəklərin öz rəngində, öz ətrində / Nəğmədəki səsləri gör, holları gör / - Ənib gəlhan keçidləri, / Cığırları, yolları gör...* deyen şaire göre her bir halkın musikisi onun 'parmak izi' gibidir: *Tanımağmı istəyirsən / Görmədiyin bir halğı sən? / Evvəl onun nəğməsinə sən gulağ as / Onu öyrən. / Öz sözünü, sorğusunu / Həyalını, duyğusunu / Halğ yaşadır nəğməsində...*

Şair, ünlü *Gülüstan* poemasında da, Azerbaycan halk ve sanat musikisinin, halkın hafızasında etle turnak gibi birbirinden ayrılmaz iki değer olduğunu dile getirerek: *Tahta dirəkləri torpağa dəyil, / Göydular Füzuli divanı üstə. / Yarıya bölündü yüz, yüz əlli il / Gəraylı, bayatı, muğam, şikəstə* mısralarıyla, siyasi sınırların, kültürel sınırları da etkilediğini, bölünmüş vatanın bölünmüş şiir, bölünmüş musiki, bölünmüş kültür olup, bu bölünmüşlüğün siyasi bölünmüşlükten daha tehlikeli olduğunu açık bir şekilde söylemekten çekinmemiştir.

* * *

Mevlâna Celaleddin Rumî'nin, Yunus Emre hakkında yaklaşık şu şekilde söylediği bir fikir bilinmektedir: "*Manevi mertebelerin neresine ulaştıysam önümde şu Türkmen kocasının* (Yunus'un- N. M.) *ayak izlerini gördüm*". Sovyetler Birliği'nin kılıcının, önünün arkasının kestiği yıllarda -yanlış hatırlamıyorsam- Azerbaycan Yazarlar Birliğinde (sonradan ünlü *Göç* romanını yazacak olan) Mövlud Süleymanlı'nın *Deyirman* povesti (uzun hikâyesi) tartışılır ve bu eser, sosyalizm realizmi "prensiplerine" uymadığı için bazı Azerbaycan Sovyet yazarları tarafından sert bir şekilde eleştirilir. Sosyalist realizmi ilke ve şartlarını gerçek millî edebiyat için kelepçe sayan Bahtiyar Vahabzade'nin bu tartışmalara müdahalesi, bize Mevlâna'nın Yunus hakkındaki tevazu dolu münasebetini hatırlatıyor. B. Vahabzade "*Ben Mövlud'un durduğu zirveye kalkmak istedim ama Mövlud'un edebiyatımıza o zirveden uçtuğunu gördüm!*" demiş ve daha Sovyetler döneminde bir Mevlâna ve Yunus sevgisini dile getirmekle birlikte genç ve yetenekli bir Azerbaycan-Türk yazarı hakkında tevazu dolu bu fikri söyleyerek onu, dönemin acımasız baskılarından korumuştur.

* * *

Sadece Türk'ün değil genel olarak insanlığın yetiştirdiği en büyük değerlerden biri olan Yunus Emre, Bahtiyar Vahabzade'nin hayranlıkla mütalaa ettiği söz ustasıdır. NATO-Varşova Paktı karşıtlığının sürdüğü iki kutuplu dünyada, Türkiye'nin, bir NATO ülkesi olduğu için düşman ülke sayıldığı yıllarda bile Sovyet Devleti'nin resmî-ideolojik Türkiye münasebetinin etkisinde kalmayan Vahabzade, Türkiye seyahati notlarını yazıp 1978 yılında *Ahtaran Tapar* (*Arayan Bulur*) adlı hatıra yazılarıyla *Sadelikte Böyüklük* kitabında bastırmıştı. Ünlü Azerbaycan şairi Memmed Aslan'ın 1980 yılında Bakü'de yayımladığı *Türk Halk Şiirinden Seçmeler* adlı antolojiye yazdığı "Yunus İmre Işığında" başlıklı geniş takriz yazısında Yunus'u "özünü derketme felsefesinin büyük temsilcisi" gibi değerlendirerek "Yunus'un şiirlerinde düşüncenin

söz, şekil ve kafiye ile mükemmel bir bütünlük oluşturduğunu” belirtmiştir (Akınar 1994: 206-207). Memmed Aslan’ın, Yunus Emre ve Âşık Veysel’in şiirlerini bir araya getirdiği *İki Zirve* kitabına (1982) da “*İki Zirve Garşısında Düşünceler*” başlıklı ön söz yazar Vahabzade (Akınar, 207), Yunus Emre ve Âşık Veysel’i Azerbaycan okuyucusuna kendine özgü üslubuyla tanıtmış, onların manevi dünyasının şifresini açıp bu manevi ruhu dönemin gençliğine açılmıştır. Bahtiyar Vahabzade, Yunus ve Âşık Veysel şiiriyle birlikte bu iki Türk ozanının şahsiyetlerinden de etkilendiğini belirtmiş, iki ozan hakkında şiirler yazmıştır. “Yunis Kârvanı” adlı şiirinde Yunus’un şiir felsefesini irdeleyen Vahabzade, şiirini şöyle bitirir: ... *Duyan könullêrdê od-ocağ çatsın, / İnsandan baş alan Tanrı sevgisi. / Gâflat yuhusundan bizi oyatsın / Yunis kârvanının zingirov sêsi.*⁵

Bahtiyar Vahabzade’nin Ahmet Yesevî, Mevlâna, Nesimî, Ali Şir Nevaî, Fuzûlî, Âşık Elesger, Mirze Elekber Sabir, Abdullah Tukay, Şehriyar, Mehmet Akif Ersoy, Musa Celil, Necip Fazıl Kısakürek, Nazım Hikmet, Âşık Veysel, Behçet Kemal Çağlar, Cengiz Aytmatov, Oljas Süleymenov, Yavuz Bülent Bakiler vd. söz ustaları hakkında, manzum ve mensur eserlerinde, yazılarında, sohbetlerinde dile getirdiği fikirleri, kendisinin Türk dünyasının bu büyük söz ustalarına münasebetini ortaya koymakla birlikte şairin, Türk edebiyatının mahir bilicisi ve eleştirmeni olduğunu da göstermektedir.

* * *

Bahtiyar Vahabzade’nin, Sovyetler Birliği’nde doğup 83-84 yıllık ömrünün 65 yılını Sovyet rejimi içinde yaşamasına rağmen hiçbir zaman Sovyet şairi olmayışı, bu rejime karşı asil ve vakarlı bir duruş sergileyişi, sadece Azerbaycan Türklerinin değil, bütün Türklerin, hatta bütün insanlığın hizmetinde bulunması, onu, “millî bağımsızlık mücadelesinin ve harekâtının sadece fikir babalarından biri olarak kalmayıp hem de bu ideoloji ve harekâtın vicdanı” (Ceferov 176) olarak sevdirmiştir.

Şimdiki Türk cumhuriyetlerinin (ve eskiden SSCB’ye bağlı olan diğer cumhuriyetlerin) bağımsızlığa kavuşmasının temelinde, aslında büyük söz ustalarının sosyalizm realizmi kalıplarına uymayan, bu kalıpların sınırlarını yüksek sanatkârlık özellikleriyle ezip geçen “aykırı” eserleri yatmaktadır. Düşünceyle başlayıp beyinde tamamlanan ve ardından hayata geçirilen bağımsızlık sürecinin başında, bağımsızlık ve özgürlük tohumlarını beyinlere serpen, “fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” insanlar yetiştiren aydınlar gelmektedir. Millî devletleri ortaya çıkaran bütün siyasi ideolojilerin kökünde de söze dayalı olan edebî-filolojik bir düşünce yatmaktadır ki, bu düşünceyi hem edebî, hem siyasi, hem bilimsel-ideolojik yönleriyle büyük şairlerimizden, yazarlarımızdan öğreniyoruz.

En büyük ve en lirik şairimiz Fuzûlî, kendi şiirlerinin kahramanı olarak karşımıza çıkınca artık Fuzûlî mihverinde oluşan Fuzûlî sonrası edebiyatımızın da böyle bir eğilim içinde olduğunu söylemek mümkündür. Bir Fuzûlî hayranı olan Bahtiyar Vahabzade’nin⁶ de lirik kahramanı kendisi olmuştur ve bu kahraman, bizim sadece edebî

⁵ Bu şiirin tam metni için bk. Anar–Akınar, *Bin Yılım Yüz Şairi*, s. 195-196.

⁶ B. Vahabzade’nin Fuzûlî hakkındaki edebî-bilimsel görüşleri, onun meşhur *Şeb-i Hicran* poemasında (manzumesinde) dile getirilmiştir.

düşüncemizi değil, toplumsal-siyasi ve ideolojik düşüncemizi de şekillendirmiştir. Bu anlamda bugünkü siyasi bağımsızlığımızı Şair Bahtiyar Vahabzade'ye de borçluyuz.

* * *

Bahtiyar Vahabzade sadece bir şair değildi, hem de bilge bir filozoftu. Zamanının (12-13. yüzyılım) büyük şairlerinden de biri olan Ahmet Yesevi'yi bugün daha çok mutasavvıf ve bilge kişiliği ile tanıyoruz. Oysa *Divan-ı Hikmet*'teki hikmetler, hem de Türkçemizin en güzel manzum örneklerinden sayılmaktadır. Bahtiyar Vahabzade şiiri de günümüzün hikmetli manzumelerinden sayılabilir. Bahtiyar Vahabzade şiiri, Ahmet Yesevi şiiri kadar didaktik olmasa da, onun şiirleri gibi hikmetli manzumeler olup çağdaş Türkçemizin en güzel örneklerinden sayılabilir. Ana dilini güzel bir şekilde kullanmakla yetinmeyen Vahabzade, her şeyi göze alarak bütün platformlarda, kürsülerde bu dilin taassubunu da çekmiştir. Evet, bu anlamda B. Vahabzade, bir "ana dili şairi"dir. Şaire göre dünyanın en muhteşem musikisi olan laylanı (ninniyi) analarımız, ana dili vasıtasıyla ve ak sütüne katarak bize içirmişlerdir:

*Dil açanda ilk dəfə "ana" söyləyirik biz, / "Ana dili" adlanır bizim ilk dərsliyimiz.
/ İlk mahnumuz laylanı anamız öz südüylə / İçirir ruhumuza bu dildə gilə-gilə...*

Millî dilimizin savunucusu olan büyük şair, ana dilini beğenmeyip başka dilleri (özellikle Rusçayı) tercih edenlere daha 1954 yılında şöyle sesleniyor: *Éy öz doğma dilində danışmağı ar bilən / Bunu iftihar bilən / Modalı ədəbazarlar. / Gəlbinizi oğşamur göşmalar, təlلی sazlar. / Göy bunlar mənim olsun, / Amma vətən çörəyi, / Bir də ana ürəyi / Sizlərə gənim olsun!* (B. Vahabzade, *Séçilmiş Eserleri -I*, s. 8-9).

Sovyetlerin Ruslaştırma politikalarının en sert bir döneminde Rusçaya karşı millî dili böylesine savunmak çok büyük bir cesaretti ve bu, her aydının yapabileceği bir iş değildi...

* * *

Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin (28.05.1918-27.04.1920) kurucusu ve Millî Şura'nın başkanı Mehmet Emin Resulzade'nin siyasi görüşlerini benimseyip onun ve dava arkadaşlarının Azerbaycan için yaptıklarını en iyi şekilde değerlendiren Bahtiyar Vahabzade, özgürlük, bağımsızlık fikirlerini, mısraları arasında eritmiş, Türk içtimai-siyasi şiirinin en güzel örneklerini ortaya koymuştur. Şairin Mehmet Emin Resulzade'ye münasebeti net ve açıktır, en azından bugünkü Azerbaycan'ın münasebetinden farklıdır. Vahabzade, 1990'da yazdığı "Memmed Emin Resulzade'nin Hâtiresine" şiirinde şöyle der:

... Borclu ikən Vətən sənə, halğ sənə / Hər şey döndü tərsinə. / Bu torpağdan vərəmmədik / Bir məzarlıq yér sənə... / ... Héykəl - məzar! Biri zora söykənibdir, / Biri hağğa, şərəfə! / Davamlıdır / gəlbimizə köçüb gələn o məzar / Postaménti nifrət olan / yüz héykəldən yüz dəfə!..

* * *

17-18 yaşında (1942'de) üniversiteyi kazanıp 22 yaşında (1947'de) bitiren şair, 1950'de başladığı üniversite hocalığını 2000'li yılların başına kadar sürdürmüş, hayatı boyunca bilinçli üniversite gençliği ile hep iç içe olmuştur. Onun bu yöndeki şiirlerini okuyarak, sohbetlerini dinleyerek büyüyen Azerbaycan gençliği, sonraki yıllarda

demir perdeyi yıkan, millî ve bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'ni yeniden kuran kişiler oluverdiler. Azerbaycan'ın, devlet müstakillliğini kazanmasında büyük rolü olan rahmetli Ebülfez Elçibey, Bahtiyar Vahabzade'yi defalarca millî bağımsızlığın mimarlarından ve milletin büyük muallimlerinden saymış, onun bu yöndeki emeğini teslim etmiştir.⁷ Ne mutlu ki Bahtiyar Vahabzade, vatanının bağımsızlığını görebilmiş, kendisinin ve yetiştirdiği öğrencilerinin büyük başarılarının, mutlu sonun şahidi olmuştur. Ebedi istirahatgâhına da kendi bayrağına sarılarak uğurlanan şair, bugün millî bayrağının gölgesinde uyumaktadır... Bu bayrağı en çok hak eden istiklal şehidimiz Bahtiyar Vahabzade'ye göre bayrak şuydu: *Torpağım üstünə kölgələr salan / Mənim varlığımın cilası - bayraq. / Zəfərdən doğulmuş Göytürkdən gələn / Gurdbaşı bayrağın balası bayraq. / Üçrəngli bayrağın kölgəsində mən / Gəraca torpağı vətən görmüşəm. / Zəfər güllərini dövri-ğədimdən / Bayraq işığında bitən görmüşəm. / Bayraq mənlidir, bayraq kimliyim, / Bayraq - öz yurduma öz hakimliyim. / ... Daim ucalasan! Savaş günündə / Əsgər silahıyla səni tən görüm. / Yalnız zəfər çalmış şəhid önündə / Səni algış üçün əylən görüm...*

* * *

Bahtiyar Vahabzade bir övgü şairi değil, haksızlıklara karşı itiraz sesini yükselten, toplumsal duyarlılığı son derece yüksek, cesaretli vatandaş duygularına sahip bir şairdir. 1989'da yazdığı "Görən hara gedir?" şiirinde o günlerdeki siyasi karışıklığı, Sovyetler Birliği yönetiminin çifte standart uygulamalarını, Azerbaycan Komünist yönetiminin manevi ihanetlerini şöyle özetler: *Həftələr dəyişdi, günlər dəyişdi, / Tərəflər dəyişdi, yönlər dəyişdi. / Gİblələr dəyişdi, dinlər dəyişdi, / İtə ot vérilir, ata at, Allah...*

Şair dostu Musa Yağub'a 1999'da yazdığı uzunca şiirinin bir dördlüğünde ise: *Dünya bir bilməcə, dünya bir təzad / Arifin dərdi çox, bir gəmhəri yoh. / İhtiyar sahibi-viddandan azad, / Vicdan sahibinin ihtiyarı yoh.* demektedir.

Sovyetler Birliği döneminde de yapılan haksızlıklara itiraz sesini yükselten şair, sadece Azerbaycan'la yetinmeyip Kırgız ("Bayram", 1963), "Halğ düşmenleri" (1969), Kırım-Tatar ("Kırımında Tatar Gəbirleri", 1966), Özbek ("Gəribedir", 1973) Türklerinin de haklarını savunmuş, bu sert üsluplu şiirleri yazma cesaretinde bulunmuştur.⁸

* * *

Bahtiyar Vahabzade'nin bütün eserleri millî, manevi, ahlaki, siyasi ve kültürel tarihimizin büyük değerlerini öne çıkarma ve bu değerlere sahip çıkma çabasıyla yazılmıştır. Poemlerinden *Gülüstan*, -yukarıda da belirtildiği gibi- bize farklı bir şekilde empoze edilmeye çalışılan tarihî bir gerçeği daha farklı, daha millî, daha sert ve hepsinde de bir vatandaş duyarlılığının hâkim olduğu bir dille kaleme alınmış; büyük şairimiz Fuzulî'nin şiir felsefesi ve manevi dünyası hakkındaki *Şeb-i Hicran*

⁷ Bu konuda Prof. Dr. Necati Demir'in "Ülkesini Bağımsızlığa Taşayan Şair-Bahtiyar Vahabzade" (<http://www.necatidemir.net/images/demir/bkosem/vahabzade.pdf>) yazısına; Vahabzade'nin Elçibey'le ilgili edebî görüşleri için ise Prof. Dr. Mehman Musaoğlu'nun "Bahtiyar Vahabzade Şiirinde Türkiye" makalesine (*Gazi Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Bahar 2010/6. sayısının 105-106. sayfalarına) bakılabilir.

⁸ Bu şiirler hakkında yazımın "Sandıktan Sesler" bölümünde söz edilecektir (N. M.).

eseri, klasik ve çağdaş bir yorumlamayla okuyucuya sunulmuştur. Vahabzade'nin *Şeb-i Hicran* eseri, Fuzûlî hakkında bugüne kadar söylenmiş en edebî sözlerden biridir.

Vahabzade'nin büyük hayranlık duyduğu şair Nesimî hakkındaki *Feryad* poeması ise Sûfilik, Hurûfilik, Mevlevilik ışığında yazılmış bir eser olup, Şems Tebrizi'nin, Mevlâna'nın, Yunus'un, Hacı Bektaş Veli'nin vd. Anadolu tasavvuf erlerinin, erenlerinin, asırları geçip gelen dünyevi ve uhrevi fikirleri irdelenerek kaleme alınmıştır.⁹

Ğiyet poeması (manzumesi), Sovyetler dönemindeki üniversite gençliğinin, içinde bulunduğu manevi ortamı yansıtmaktadır. Burada üniversite öğrencilerinin saf-temiz duyguları, düşünceleri, hayalleri, idealleri güzel bir dille kaleme alınmış, bu hayallerden bazılarının, üniversitelere bir yolla girmiş olan ahlaksız, rüşvetçi "hocalar" yüzünden kırıldığı da ayrıca vurgulanmıştır. Edebî ve içtimai değeri yüksek olan manzumede, sadece bu ahlaksız insanlar değil, böyle iradesiz, nefsin kul olanları bu ahlaksızlığa iten siyasi sistem de eleştirilmiştir. *Ğiyet*, Sovyet dönemindeki yüksek öğretim sisteminin yanlışlarını yansıtmayı, üniversiteye giriş sınavlarında, üniversitede de vize ve final sınavlarında belirleyici etkenlerden biri olan rüşvet, tapşırma (torpil), adam kayırma vb. uygulamaların, toplumda yol açtığı manevi yaraları ortaya koyması açısından değerli bir eserdir. Hayatının çoğunu üniversite hocalığı yaparak geçiren Vahabzade, bu eserde başkalarından duyduklarını değil, bizzat şahit olduklarını, kendi gözleriyle gördüklerini bir de yüreğinin gözünden geçirerek, onları yüksek vatandaş taassubuyla kaleme almıştır.

B. Vahabzade'nin *Atılmışlar* poeması (manzumesi) ise toplumun en büyük sosyolojik sorunlarından biri olan aile meselesini dile getirmektedir. Bahtiyar Vahabzade'ye göre her bir aile küçük bir devlettir ve bu devletin sınırları sağlam olmalıdır. Bir ailenin sağlam olabilmesi için ise o ailenin içinde bulunduğu çevresel etkenlerin, millî-manevi, dinî-içtimai temellerin de sağlam olması gerekmektedir. "Atılmışlar" (terk edilmiş insanlar), işte bu değerlere sahip olmayan insanların dünyaya getirmiş olduğu, hiçbir günahı olmayan, cami avlularına, sokaklara terk edilmiş, çocuk esirgeme kurumlarına bırakılmış bebek ve çocuklar ile ya dışarı atılmış ya da evlatları tarafından huzurevlerine yerleştirilmiş ihtiyarlardır. Bu atılmışlığın, terkedilmişliğin kökleri, nedenleri üzerinde de duran şair, sadece atılmışlığın, terkedilmişliğin değil, dışarı atmanın, terk etmenin de faciasını mükemmel üslubu ve açık aydın Türkçesi ile gözler önüne sermiştir.

Türk dünyasının büyük yazarı, Bahtiyar Vahabzade'nin de yakın dostu, kader arkadaşı Cengiz Aytmatov'un *Gün Uzar Yüz Yıl Olur* eserindeki en parlak ve olumlu karakterlerden biri olan Kazangap da aslında, -oğlu Sabitcan'ın ısrarıyla nasıl ve nerede olursa olsun- bir şekilde defnedilmek istendiği sırada "ölü atılmış"lardan sayılabilir. Sovyet sisteminin manevi olarak sakat bıraktığı mankurt Sabitcan, *Atılmışlar*'daki terk edenlerden, çocuklarını cami avlusuna bırakanlardan, ihtiyar anne babalarından kurtulmak için onları evlat sevgisinden mahrum bırakarak başkalarına terkedenden farklı değildir. Bu anlamda Bahtiyar Vahabzade'nin *Atılmışlar* ve *Ğiyet* eserleri,

⁹ Bk. B. Vahabzade, "Avtobiografyam".

Aytmatov'un 1970 sonrası eserleri gibi, sosyalizm realizminin talep ve sipariş ettiği şekilde -her yerin güllük gülüstanlık, her şeyin dört dörtlük olduğu- "optimist" eserlerden değil, "hayal kırıklığının hâkim olduğu eserler"den¹⁰ sayılabilir.

Şairin -yukarda da söz ettiğimiz- *İki Göz* adlı manzumesi, bu kabilden yani pişmanlık ve hayal kırıklığı duygularıyla yazılmış eserlerden sayılabilir. B. Vahabzade, bu manzum eserini merhum bestekâr dostu (*Şirin Yuğu; Cücülerim* vb. meşhur musiki eserlerinin bestecisi) Gember Hüseyinli'nin (1916-1961) hatırasına sunmuştur. Şair, bu eserinde "halkın medeniyeti, tarihi, vatani üzerinde oynanan oyunları teşhir ediyor. Aynı zamanda Stalin dehşetinin bütün ülkeyi kasıp kavurduğu yıllarda, yaşamış olduğu dramatik hayatın bir kesitini bizlere anlatıyor.". Ayrıca, 45 yaşında vefat etmiş ve Vahabzade'nin şiirlerini nağmelere dönüştüren dostunun, sanatçı ve vatandaş kişiliğinin edebî portresini çizmiştir.

* * *

Sandıktan Sesler: Bahtiyar Vahabzade'nin bütün eserlerini tek tek özetlememiz mümkün değildir, fakat onun *Sandıktan Sesler* adı altında bir araya getirdiği şiirler yani "sandık şiirleri" üzerinde kısaca durmak isteriz. Bunların tümü Sovyetler Birliği döneminde yazılmışsa da, doğal olarak, o dönemde hiçbirisi ortaya çıkarılamamış, yayımlanamamıştır. Şair, 1980'li yıllarda yazdığı *İki Göz* manzumesinde bu şiirlerinden söz etmişti: ... *Kéçdi üreyimden bu dem ah neler / Meni aparmağa ne vaht gelseler / Yeğin arhivime baş vuracağlar / Yazımı, pozumu ahtaracağlar. / Düşündüm, neyim var garadan, ağdan / Bahdım öz içime bir an yad kimi. / Gécenin yarısı galhıub yatağdan / Töküdüm gabağıma şeirlerimi. / Gördüm ki, İlâhi, çapa gétmeyen / Ne geder şeirim var, yazı pozum var.* (Akpınar 1994: 402).

Aslında böyle eserlerin -yayımlanmasını bir tarafa bırakalım- yazılmış olmasının bilinmesi, düşünülmesi, hatta beyinde tasarlanması bile ağır bir suç sayılıyordu. İşte Bahtiyar Vahabzade, arşivinin, birilerinin eline geçebileceğinden korkmadan, çekinmeden böyle cesaretli şiirleri yazmış, fakat sonraki yıllarda bu şiirlerin çoğunu yakmıştır. *İki Göz*'nin üçüncü bölümünde Sovyetlerin baskısı yüzünden yakmak zorunda kaldığı şiirlerinden söz eden şair, "inandığı hakikatini yaktığı için" kendisini katil adlandırıyor: ... *Gördüm ayrılmışam öz fitretimden / Gördüm sığınmışam dözüme, ya Reb! / Gençim kesilmişsem özüme, ya Reb! / Gözümüm, yandırdım bir gatil kimi / Men öz gerçeyimi, heğigetimi...*

Şair çok üzülse de "aykırı" şiirlerini yakmak zorunda kalmış, fakat biraz cesaretlenip onlardan bazılarını annesinin protezinde saklamıştır: *Bir néçe şeirime gıymadım o gün / Saralmış vereğler durur bu gün de / Hemin şeirleri gelecek için / Gizletdim anamın protézinde .*

İşte Vahabzade, "anasının protez bacağında" sakladığı bu şiirlerini yani *Sandıktan Sesler*'i şu sözlerle sunmaktadır: "*Ben, Sovyet rejimine düşman olan, bu rejimle hiç barışmayan, namaz kılarken ona hep lanetler yağdıran, onun yok olmasını arzulayan eğitimsiz fakat açık gözlü ve dindar bir ailede doğup büyüdüm. Daha çocukken*

¹⁰ Yrd. Doç. Dr. Sabahattin Çağın, *Cengiz Aytmatov ve Gün Olur Asra Bedel Romanı* adlı çalışmasında, Aytmatov'un eserlerinden bir kısmını "hayal kırıklığının hâkim olduğu eserler" saymaktadır. Biz de B. Vahabzade'nin yukarda kısaca söz ettiğimiz eserlerini aynı kategorideki eserlerden saymayı uygun gördük. (N. M.)

Sovyet rejiminin zulmünü, zorbalığını (1930. yılda gerçekleşen Şeki isyanını, isyandan sonraki kıyımları, baskıları, babamın ve amcalarımın tutuklanmalarını) kendi gözlerimle görüp kendi aklımla idrak ettim. Daha çocukken bu rejime karşı nefret duygularım oluşmaya başladı. Bu duygular daha sonra şiirlere dönüştü. Şiir serüvenimde başarılarla ulaştıkça, deneyimlerim arttıkça mevcut Sovyetler Birliği'ne nefretim de derinleşiyordu. Bu duyguların ifadesi için çeşitli yollar arıyor; ilk kalem tecrübelerim olan bu şiirleri yayımlamak üzere değil, arşivimde bulunsun diye yazıp saklıyordum... Böylece **Sandıktan Sesler** adı altında bir araya getirdiğim bu şiirlerimin, şiir serüvenimde önemli bir yer işgal ettiğini düşünmekteyim."¹¹

Aslında dikkatli okuyucu, şairin sandıkta saklanmayan, çok sayıdaki kitabında yayımlanmış eserlerinin satır aralarında da benzer heyecanları, tedirginlikleri, başkaldırıları görebilir. B. Vahabzade'nin sandık şiirlerinde sadece mevcut rejime karşı olan fikirler seslenmemiş, hem de Türk halklarının hakları korunmuş, haksızlıklara itiraz edilmiştir. Şairin "Nağıl-Heyat", "Hörümcek Tor Bağladı", "Gorhu" "Béle Galmaz", "Diz Üste", "Sebr Éledik", "Lal-Kar" vd. şiirleri bu kabilden olan eserlerdir.¹² Biz bu şiirlerden daha çok şairin, sandık edebiyatından olan "Bayram", "Kırım'da Tatar Gebirleri", "Kirov'un Héykeli", "Geribedir" şiirlerinden kısaca söz edeceğiz.

Kasım 1963 tarihli "Bayram" şiiri Kırgız Türklerinin, "esir oldukları günü bayram günü gibi kabul edip kutlamalarına" itiraz olarak yazılmıştır: *Bu gün bayram edir Gırğız élleri. / Yadin caynağına kéçenden beri / "Ağ güne çıhıbdır..." / Buna bah, buna! / Sévinir, fehr edir gül olduğına.* Aslında şairin bu tavrı, bu sitemi sadece Kırgızlara değil, esaretini bayram gibi kabul edip kolundaki kelepçeyi öpenleredir. Cesaret, karşı gelme eğilimi, dönemin siyasi manzarasını tasvir etme..., bu şiirlerde poetiklikten daha üstündür.

"Kirov'un Héykeli" (1966) şiirinde ise Bakü'nün en yüksek tepesinde - işgalci Komünist-Bolşevik Sergey Mironoviç Kirov'un heykeli karşısında şairin yaşadığı hisler dile getirilerek, sadece Sovyet sisteminin değil, bu taş heykelin bile Azerbaycan'ı tehdit ettiği vurgulanıyor: ... *Başımızın üstünde / Sıyrılıb gülinc kimi / Hedeleyir o bizi. / Déyir 'Menimdir ölke - / Bu göy, bu yér, bu deniz! / Başınızı vuraram / Ayağlarım altından / Başınızı çekseniz! / Ayağım altındadır / Namusunuz, arınız. / Başınızı sürüsün / Daim ayağlarımız...* Fakat şair ümitsiz değildir, bir gün bu heykelin yıkılacağını biliyormuş gibi şiirini şöyle bitirir: ... *Men isterem tarihe / Bu gündend de iz gala, / O héykelin yerinde / O héykeli yıhanın / Tunc héykeli ucala...* Şair, Azerbaycan başkentinin en yüksek noktasına dikilen Kirov heykelinin, mevcut Sovyet rejimini temsil ettiğini kast ederek bu heykelin yıkılmasıyla bu sistemin yok olmasını arzulamaktadır, hem de 1966 yılında...

Kırım Türklerinin başına getirilenler, sadece Bahtiyar Vahabzade'nin değil, Resul Rıza, Memmed Araz, Memmed İsmayıl, Sabir Rüstemhanlı vd. Azerbaycan şairlerinin de eserlerinde ele alınmıştır. Vahabzade'nin 1966'da yazdığı "Kırım'da Tatar Gebirleri" şiiri, şairin sert üsluplu menzum eserlerindedir. Kırım Tatarlarının

¹¹ bk. www.vahabzade.net

¹² Onların tam metni için bk. B. Vahabzade, *Seçilmiş Eserleri*, I, s. 231-242.

18 Mayıs 1944'te Kırım'dan sürülmesi, bu şiirin yazıldığı yıllarda “avdet”in (geri dönüşün) henüz gerçekleşmemiş olması, şairi sinirlendirmekte, Sovyet sisteminin yapmış olduğu bu haksızlık lanetlenmektedir: *Torpağın altında yatır yérliler / Üstünde gelmeler kéfde, damağda. / Yérlinin derdini yérsiz ne biler? / Yérlinin hağğını o, tapdamağda. / Gelme hağlı bilir özünü, hağlı! / Yérlinin–yurduna yolları bağlı...* Şiirin devamında bu realist ve acı tasvirler devam ederken, sonunda şairin sert üslubu gözlemlenir. Şair, Kırım-Tatar mezarlarını, -vatan toprağından güç alarak- yurdundan kovulmuş yurttaşlarının öcünü almaya çağırır: *Mezarlar bu yurdun öz sahibleri / Niye bu zilletin bağı sökülür? / Torpağın üstünde sahibkâr kimi / Gezen gelmeleri denize tökmür?..*

“Ġeribedir”, Vahabzade'nin, 1973 yılında yazdığı dört mısralık küçük bir şiiridir. Sovyetlerin “beş yıllık plan”ları, Özbek Türklerinin bu planları yerine getirmek için deriden kabuktan çıkmaya zorlanması, Türk tarihi fonunda dile getirilir: *Dövrän bizi tarihte véyillendiren oldu / Bir yerde donub göl kimi lillendiren oldu. / Dünyaya Uluğ Bey kimi dahini véren halğ / Bir gul kimi, yad millete pambığ véren oldu.* Bu şiir, Vahabzade'nin, sisteme, onun buyruklarına, Türk halklarının zengin tarihi karşısındaki saygısız, umursamaz tavrına millî, poetik ve vatandaş münasebetini açıkça sergilemektedir.

Bu münasebetin bir ifadesi de yine dört mısralık “Halğ Düşmenleri” (1969) şiirindedir: *Halğa néçe tele gurdular / Başımız cilova kéçenden beri. / Gesden, bile-bile adlandırdılar / Halğın dostlarını “halğ düşmenleri”.* Stalin baskılarının sürdüğü yıllarda böyle “halk düşmanları”, “vatan hainleri” çoktu. Onların eş ve çocukları, yakın akrabaları da bu yüzden en temel insan haklarından, seçme, seçilme, eğitim vd. hak ve hukuklarda mahrum bırakılırdı... İşte Bahtiyar Vahabzade bu küçük şiiriyle tarihe not düşmüş, yakın tarihimizin bu karanlık ve bir kadar da tereddütlü sayfasını ışıklandırmıştır.

Azerbaycanlı yazar Ekrem Eylisli'nin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ilk on yılında yaklaşık şöyle bir fikri vardı: “Birçok yazar ve şair, Sovyetler Birliği'nin baskılarından şikâyetlenir, bu sistemin, güzel eserlerimizi bastırmayı engellediğini söylerdi. İşte Sovyetler çöktü ama hiç kimsenin sandığından dâhiyane eser çıkmadı.” E. Eylisli'nin bu görüşlerine katılmamak mümkün değil ama ünlü yazarın bu değerlendirmesi B. Vahabzade'ye ait değil. Vahabzade'nin yukarıda kısaca değindiğimiz “sandık şiirleri”, belki edebî yönden pek dâhiyane değildir fakat onların yazılış tarihleri, konuları, hâkim partiye ve sert rejime karşı gelmeleri, üslubu, dil özellikleri vb. yönlerden dikkat çekici, sosyal-siyasi değeri yüksek olan eserler sırasındadır.

* * *

Hecenin büyük şairi: Bahtiyar Vahabzade'nin yaklaşık altmış beş-yetmiş yıllık şiir serüvenine baktığımızda, manzum eserlerinin, ağırlıklı olarak, Türkçenin doğal yapısına en uygun olan hece vezninde yazıldığını görüyoruz. Türk şiiri için millî ölçü sayılan hece, sözlü ve yazılı kaynaklarımızda en sık görülen ve en eski olan millî vezindir. En eski Türk şiirinden günümüze kadar mükemmel örnekleri bulunan bu ölçü, Vahabzade şiirinde de çok çeşitliliği ile dikkat çekmektedir. Vahabzade'ye göre, şiirde formayı (ölçüyü, vezni) belirleyen şair değil, mezmunun (içeriğin, muhtevanın)

kendisidir. Şair bu konuda şöyle der: “Yüke göre taşıma aracı seçildiği gibi, mezmuna göre de forma ifade vasıtası seçilir. Forma mezmunu değil, mezmun formayı belirler. Ben, şiir serüvenim boyunca hiçbir zaman önceden forma hakkında plan yapmadım, düşünüp taşınmadım. Beni heyecanlandırıp bana şiir yazdıracak olan fikir ve duyguların kendileri, belirli bir ahar (hareket istikameti) oluşturduktan sonra kalemi elime alıp onları kâğıda geçirdim. Forma hiçbir zaman düşüncelerime dar gelmedi; fikrin, mezmunun havası formayı belirlediği için ben bu formanın sınırları içinde diyebildiklerimi dedim, yazdım...” (Vahabzade, ‘Avtobiyoğrafyam’, 5). Demek ki, poeziyasında çok çeşidine rastladığımız hece kalıpları, şairin bilinçaltına yerleşmiş ve orada hazır şekilde bulunmuştur. Şairi etkileyen olaylar onun beyninde poetik düşünceye dönüşüp şiir diliyle ifade edilirken, hece kalıbı, o düşüncenin eynine biçilmiş elbise gibi kendini göstermiş ve şair de o hazır kalıbı alıp kullanmıştır. B. Vahabzade’nin “profesyonel bir hece şairi” olması, onun hem çeşitli hece kalıplarını iyi kullanmasında hem de dizelerdeki durakları belirlemesinde görülmektedir.

Bilindiği gibi “hece kalıpları içinde en çok kullanılmış olanlar, *yedililer*, *sekizliler*, *on birliler* ve *on dörtlülüdür*.” (Dilçin 2005: 42). Bu kalıplar, tabii ki Bahtiyar Vahabzade’nin de en sık kullanılmış olduğu hece ölçüleridir. Yalnız Vahabzade’nin bu kalıpların dışındaki hece ölçülerinde de güzel şiirleri bulunmaktadır.

* * *

Şairin, kendi adını koyduğu torununa yazdığı “Babası kimi” (Dedesi Gibi) şiiri, **beş heceli** şiir olup yapı ve muhtevasına göre halk edebiyatındaki *oşşamalara*, sadece yapısına göre ise Yunus ilahilerine benzemektedir. Vahabzade’nin şiiri şöyledir: *Mənim bir gözəl / Körpə nəvəm var. / O da Bəhtiyar, / Mən də Bəhtiyar. / Biz babanəvə / Adaşığı, adaş. / O, mənə vügar, / Mən ona sirdaş. / Mən bir ağacım, / Nəvəm gəl-budağ. / Mən onun kökü, / O, mənə yarpağ. / Halğa vuruldum / Mən şair oldum, / Bilmirəm ancağ / O nə olacağ? / Nə olur olsun, / Kim olur olsun, / Babası kimi / Halğa vurulsun.* Azerbaycan halk edebiyatında rastladığımız “Bu balama gurban” okşaması da aynı hece yapısındadır: *Dağda darılar / Sünbül sarılar / Goca garılar / Bu balama gurban. / Bir bölük atlar / Çəmənə otlar / Ersiz arvadlar / Bu balama gurban...* (Anar-Akpınar 2000: 5-6). Yunus’un “Var” redifli ilahisi de 5 heceli şiirdir: *Yar yüreğim yar / Gör ki neler var / Bu halk içinde / Bize güler var. / Ko gülen gülsün / Hak bizim olsun. / Gafil ne bilsin / Hakk’ı sever var...* (Dilçin 2005: 42-43). Verdiğimiz örneklerden de görüldüğü gibi (2+3) ya da (3+2) duraklı bu şiirlerin yalnız redifleri ve kafiye şekillerinde küçük farklılıklar var: Vahabzade şiiri *abbb, abcb, abcb, aabb, aaba* uyaklı; oşşama *aaab, aaab*; Yunus şiiri ise *aaba, bbba, ccca, ddda...* uyaklıdır. Tabii ki bu şiirlerin içeriği ve verdikleri mesajlar da biri diğerinden farklıdır.

* * *

Vahabzade’nin kendi sesiyle de seslendirdiği “Veten var” şiiri ise **altı heceli** Türk şiirinin güzel örneklerinden sayılabilir. Bu şiirin durak şekli (3+3), (2+4) ve (4+2) yapısındadır: *Vətən var: Hardaysa bu dəmdə / Dəryada batan var. / Vardırsa köməksiz / Fəryada çatan var. / Dünyada alandan / Əvvəlcə satan var. / Atəş öz-özündən / Birdən-birə yanmır. / Bir şey bu cahanda / İzsiz və səbəbsiz / Bihudə yaranmır. / Vardırsa yaranmış, / Mütləğ yaradan var. / Varsansa... özündən / Əvvəlcə atan var. / Dünya guru bir səs, / Gəm çəkməyə dəyməz. / Yüz-yüz itən olsun, / Min-min də bitən var. / Şükr əyləyəlim ki, / Bizlərdən həm əvvəl, / Həm sonra Vətən var!*

Yunus'un 700 yıl önce yazmış olduğu "Kim gelir?" redifli şiiri de aynı kalıptadır: *Şol benim şeyhimi / Görmeğe kim gelir? / Zevk ile sefalar / Sürmeğe kim gelir / ... Âh ile göz yaşı / Yunus'un hâldaşı / Zehr ile bu aş / Yimeğe kim gelir* (Dilçin 2005: 43).

* * *

Yedi heceli şiirler, Türk edebiyatının bütün dönemlerinde ve sahalarında eskiden beri var olan ve günümüze kadar sıkça kullanılan türlerindedir. Halk edebiyatımızdaki bayatılar, mâniler yedi heceli şiirin en güzel örnekleri sayılırlar. *Kâşgarlı Mahmud Divanı*'ndan bildiğimiz "Alp Ertonga Mersiyesi", *Alp Er Tonga öldimü / İsiz ajun kaldımu / Ödleğ için aldımü / Emdî yürek yırtılır...*; "Uygurlara karşı savaştan" *Kimi içre oldurup / İla suvın keçtimiz / Uygur taba başlanıp / Mınglağ ilin açtımız...*; "Basmillere karşı savaştan" *Basmıl süsin komıttı / Barça kelip yumıttı / Arslan taba emıttı / korkup başı tezginür*; "Bahar tasvirinden" *Yay baruban erküzi / Aqıtı aqın munduzı / Togdı yaruğ yulduzı / Tıngla sözüüm külgüstüz* (Caferoğlu, 1984, II, 44-47) vb. şiirler aynı kalıptadır.

Vahabzade de **yedi heceli** şiirin de büyük ustalarındandır. Onun bu kalıptaki şiirlerinde çeşitli sosyal konular işlenmiş, farklı psikolojik duygular dile getirilmişse de dizelerin yapıları oldukça sağlamdır. "Yaşamağın temeli", "Men-özümün düşmeni", "Yuğuluyam, yuğulu", "Kırov'un héykeli", "Milletim", "Azadlığ", "An-min il", "Lal-kâr; "Bir salama deymedi", "Ağıl-göz", "Ümide héykel göyun", "Ürekdeki 'saatlar'", "Nöğteye döndererdim", "Azerbaycan oğluyam", "Fikir ganadlarım", "Méşin gápılar", "Babamın kôması", "Unutdurdun sen mene", "Neğme olub géceler", "Nağıl gécem", "Ağıla serhed", "Ağlayan peri", "Besdir" vd. şiirleri, yedi heceli olsa da -adlarından da görüldüğü gibi- konu yönünden biri birilerinden çok farklıdır ve çoğu da sosyal içeriklidir: *Boşalıram, dolmuram / Çaşdırmışam sağ-solu. / Ahtarıram, bulmuram / Allaha gédan yolu. / Nécə çatım mən ona? / Şéytan girir min dona. / Daş atır hağğ yoluna / Azır Allahın ğulu. / Özüm özümə ğənim / İçimdədir düşmənim. / Yolumu kəsmiş mənim / Bağ çəpəri, dağ kôlu. / Hər bütə ram olmuram, / Dönüb səcdə ğılmuram. / Daş dəyir, ayılmuram / Yuğuluyam, yuğulu.*

Yedi heceli şiirin yapısında belirgin bir musiki ahengi olduğu ortadadır. Bu anlamda, Bahtiyar Vahabzade'nin, çeşitli bestekârlar tarafından bestelenmiş, nağmeye dönüştürülmüş şiirlerinin (güftelerinin) çoğunun yedi heceli şiirler olması bir tesadüf olmasa gerektir. Şairin diller ezberi nağme-şiirlerinden "Bu géce", "Biri sensen, biri men", "Dodağda gez", "Kölgem geder yahınsan", "Göyde yanır aypara", "Durna gatarı", "Men yandım, sen isindin", "Gızım", "Gısas böyütsün seni" vb. yedi heceli şiirlerdir.

* * *

Türk şiir geleneğinde *geraylı*, *varsağı*, *semai* adıyla bilinen **sekizliler**, hecenin en ritmik kalıplarından biri olup eskiden beri sıkça kullanılan ölçülerdendir. *Kâşgarlı Divanı*'ndaki manzum örneklerin de önemli bir kısmı sekizlidir, ör. *Keçe turup yorır erdim / Kara kızıl böri kördim / Katıg yanı kıra kördim / Kaya körüp baqu agdı.* (Caferoğlu, II, 1984, 48) Yunus'un, Cevheri'nin, Erzurumlu Emrah'ın, Karacaoğlan'ın, Köroğlu'nun... sekiz heceli şiirleri -semaileri, varsağıları, geraylıları- hafızalara kazınmıştır. Yunus'un *Karlı dağların başında / Salkım salkım olan bulud*

/ Saçın çözüp benim için / Yaşın yaşın ağlar mısın? Ya da Biz dünyadan gider olduk / Kalanlara selam olsun / Bizim için hayır dua / Kılanlara selam olsun! Ya da Kaygusuz Abdal'ın Yücelerden yüce gördüm / Erbabsın sen koca Tanrı. / Âlem okur kelâm ile / Sen okursun hece Tanrı (Dilçin 2005: 353) dizeleri de aynı kabildendir.

Bahtiyar Vahabzade'nin sekiz heceli şiirleri muhteva bakımından geleneksel ve klasik şiirimizden ayrılıyor. Öncelikle bu şiirlerin redif ve kafiyelerinde, duraklarında farklılıklar görülmektedir. “Azerbaycan-Türkiye”, “Özümden nârazıyam”, “İnsan-göyde ay kimidir”, “İnsan kimi sahla meni”, “Ağıl başğa, ürek başğa”, “Yağma yağış”, “Ana yurdum”, “Ömür gatarı”, “Külek-Ot”, “Şairleri öldürürler”, “Ne sen gülsen, ne men bülbül”, “Utanıram” vs. şiirleri sekiz heceli örneklerden bazılarıdır. *Bir ananın iki oğlu, / Bir amalın iki gulu. / O da ulu, bu da ulu / Azərbaycan-Türkiyə. / Dinimiz bir, dilimiz bir, / Ayımız bir, ilimiz bir, / Éşğimiz bir, yolumuz bir / Azərbaycan-Türkiyə. / Bir millətlik, iki dövlət / Éyni arzu, éyni niyyət. / Hər ikisi cümhuriyyət / Azərbaycan-Türkiyə. / Birdir bizim hər hâlümüz / Sévincimiz, mələlimiz. / Bayrağlarda hilalımız / Azərbaycan-Türkiyə. / Ana yurdda yuva gurdum, / Ata yurda könül verdim. / Ana yurdum, ata yurdum / Azərbaycan-Türkiyə.*

* * *

Vahabzade'nin başvurduğu hece ölçülerinden başta geleninin, **on birli** kalıp olduğunu söyleyebiliriz. “Türk edebiyatının her döneminde çok kullanılmış; koşmalar, destanlar, tekke şiiri nazım türleri ve bunların dışında kalan çeşitli folklor ürünleri hep bu kalıpla yazılmıştır.” (Dilçin 2005: 49). Geleneksel âşık edebiyatının, Türk saz şiirinin en çok kullanılan kalıbı da on birlidir. Vahabzade'nin “Teklik”, “Vüsaldâ-Hicran”, “Şehid anası”, “Kimdir benim düşmenim”, “Ana hediyyesi”, “Şairler”, “Men Türkem”, “Riyakâr”, “Oğrular”, “Sehend'e mektub”, “Menden hebersiz”, “Bayrağ”, “Geribe deyilmi?”, “Nöğsandan da bétermiş”, “Bayram”, “Kırımında Tatar gebirleri”, “Görmür, görür”, “Nefsimiz”, “İntihar”, “Gürbet-Veten”, “Tenha mezar”, “Gül bazarı”, “Bahar havasıyla”, “Bayatılar”, “Yağmasa”, “Vicdan hestesiyyik”, “Şehidler”, “Son”, “Yada abideler ucaldıb dédik”, “Böl görüm”, “Dünyanın” adlı şiirlerinin hepsinin hece ölçüsü 11'dir. Bahtiyar Vahabzade'nin, muhteva bakımından gelenekselliğe en çok sadık kaldığı şiirler -bizce- onun 11 heceli şiirleridir, ör. “Dünyanın” şiirini okudukça bu şiirin, -ne kadar felsefi olsa da- sanki bir saz havası üstünde yazıldığını hissediyoruz: *Baş çıharmag həm çətindir, həm asan / İblisindən, mələyindən dünyanın. / Adəm satdı bir buğdaya cənnəti, / Tora düşdü kələyindən dünyanın. / Nə gözəldir - ürək geniş, söz açıq, / Yaşamadım bir sévdamı yarımçıq. / Əzab adlı dəyirmədən narın çih, / Kéçəcəksən ələyindən dünyanın. / Arzum üçün mələyəm bir cüyürdüm, / O təpədən bu təpəyə yüyürdüm. / Niyə gərhum kəfənindən? Nə gördüm / Bəşiyindən, bələyindən dünyanın? / Éy Bəhtiyar, zaman ömrü əridər, / Ölümümüz ahan vahta bərc ödər: / Arhəsinca palaz kimi sürüdər / Bərk yapışsan ətəyindən dünyanın.* Bu şiirin kafiyə şekli de, muvafık olarak *abcb, aaab...* yapısındadır. Şiirin son dördlüğünün uygun mısralarından birinde şairin, kendi adını kullanması da gelenekselliğin devamı gibidir. Vahabzade'nin “Dünyanın” redifli koşmasını Âşık Elesger'in “Düşdü” redifli, ilk dördlüğü olan *Çərşənbə günündə, çeşmə başında / Gözüm bir alagöz hanıma düşdü. / Atdı müjgân oğun, kéçdi sinəmdən / Cadu gəmələri canıma düşdü.* koşmasından yapıcı ayıran şey, dizelerdeki durak

farklılığıdır sadece. “Dünyanın”daki duraklar (4+4+3); “Düşdü”nün durakları ise (6+5) şeklindedir ki her iki koşmanın diğer dörtlüklerinde durak yapıları değişir, bazen de birebir örtüşürler. Şairin *Gözümü oğşayır çəmən, çöl, çayır / Fələk hər kəcəni ömürdən sayır / Bir səs gulağıma hey pıçıldayır: / ‘Bəhtiyar, göylərdən ən yavaş-yavaş!’* mısralarıyla biten şiirini de geleneğe dayanarak yazılmış felsefi şiirlerden sayabiliriz. Dolayısıyla, Vahabzade’yi âşık tarzında sosyal-felsefi (tabii ki aşk konusunda da) şiirler yazan bir halk ozanı gibi de görmemiz mümkündür.

* * *

“Türküler, çeşitli şiirler, atasözleri ve deyimlerde rastlanan” (Dilçin 2005: 53) **on ikili** (12 heceli) Türk şiiri eskiden beri az görülen kalıplardandır. Aslında altı heceli dizelerin ayrı ayrı satırlarda art arda gelmesiyle de oluşabilen bu kalıba Vahabzade’nin eserleri arasında rastlamaktayız. Şairin “Yazığ Vetən”, “Nesense özün ol” ve “İki Mühacir” şiirinin kimi dizelerinde on iki heceli kullanımlar gözlemlenmektedir. Bu kullanımları, aslında on birli şiirden kaymalar gibi görmemiz mümkün, örn. “Nesense, özün ol” şiirinin ilk dört-beş dizesine bakalım: *Siz éy bizden sonra şeire gelenler / Bu çetin yollarda uğurlar size! / Éşginiz–gelecek / Yaşınız–seher / Gelbiniz işiğli, fikriniz teze.* Şiirin sadece ilk dizesinde 12 hece bulunduğunu, diğer mısraların ise 11 heceden oluştuğunu görmekteyiz ki ilk mısradaki 12’liğin sebebi, Arapça’dan dilimize geçen رعتش (şi’r) sözcüğündeki “ayın” sesinden dolayı sözcüğün bir heceden uzun, iki heceden ise kısa okunmasıdır. “Aydın”lı sözcüklerin Azerbaycan Türkçesi imlasında (ve alfabesinde) eskiden apostrof (kesme) işaretiyle gösterilmesi, son yıllarda ise apostrofun kaldırılıp telaffuzun kolaylaştırılması, tek heceli “şe’r” kelimesinin iki heceli “şeir” gibi okunmasına yol açmış, böylece dizedeki hece sayısı da bu yüzden “artmıştır”. Bu uzunca şiirin¹³ diğer dizeleri hep 11 heceli olduğundan, biz bu şiirlerdeki 12 heceli dizeleri “hece kayması”nın sonucu gibi görmeği tercih ettik.

Şairin ünlü *Muğam* poemasının çeşitli yerlerinde ise 12 heceli dizelerden de yararlandığını görebiliyoruz: *Belke Muğam bir nağıldır, efsanedir; Biri hüner, o birisi göz yaşıdır; Çarpalanan çapığ-çapığ başlara bah; Bayandur’un, Koroğlu’nun delileri; Tebietin özü çalır “gaval daş”ı; Hallardaki heyallarla, fikirlerle; Aydın arım, sudan bele durum benim; İsterem ki elvan-elvan çiçek olub / Dolaşdığın perdelere men sepilem; Nenelerin tohumduğı halıların / Hanasında hanalandın, hınalandın / Göygölümün lepesinde sonalandın...*

* * *

Bahtiyar Vahabzade’nin, eserlerinde kullanmış olduğu hece kalıplarından biri de **ön dörtlü** hece ölçüsüdür. Şairin birçok kitabının ilk şiiri olan, onu Türk dünyasında da sevdiiren ve kendisine “Ana dili şairi” adı kazandıran “Ana Dili” şiiri 14 hecelidir: *Dil açanda ilk defe ana söyleyirik biz / ‘Ana dili’ adlanır bizim ilk dersliyimiz. / İlk mahnimiz laylanı anamız öz südüyle / İçirir ruhumuza bu dilde gily-gile... / Bu dil–bizim ruhumuz, eşgimiz, canımızdır / Bu dil–bir-birimizle ehd-i pýymanımızdır. / Bu*

¹³ Genel olarak Vahabzade’nin şiirlerinin çoğu hacimce büyük, uzunca şiirlerdir. Fakat bu “büyüklük”te bir düşünce dağınıklığı yoktur, tam tersine şiirlerin başlarındaki “dallanmalar”, sonra çok ustalıkla bir noktada, ana fikir etrafında birleştirilmektedir. Bu bakımdan, Bahtiyar Vahabzade şiiri ile Cengiz Aytmatov nesri arasında ilginç ve araştırılmaya değer bir paralellik, bir yapı benzerliği bulunmaktadır.

*dil tanıtmış bize bu dünyada her şeyi / Bu dil–ecdadımızın bize göyub gétđiyi / En
giymetli mirasdır, onu gözlerimiz tek / Görüyub, nesillere biz de hediye vérek...*

Şairin “Ahi dünya fırlanır”, “Dağda şelale kimi”, “Yalan bazarı”, “Nékroloğ”, “Telatüm”, “Gara saçlar, ağ saçlar”, “Ağlar üreyim, ses geler...” vd. şiirleri, sadece Azerbaycan Türk edebiyatının değil, umumi Türk edebiyatında 14 heceli şiirin en güzel örneklerinden sayılmaya layıktır. Aslında 14 heceli şiir, halk edebiyatında eskiden beri var olan yedi heceli dizelerin bir düşünce boyutunda bir araya gelip kendini göstermesinden ve (7+7) şeklinde ortaya çıkmasından ibarettir. Yunus’un *Bir kez yüzünü gören ömrünce unutmaya / Tesbihi sen olasın ol ayruk din tutmaya.../ Yunus seni seveli beşâret oldu canı / Her dem yeni dirlikte ömrünü eskitmeye* (Dilçin 2005: 55-56) ilahisi de on dörtlü şiirimizin incilerinden sayılır. İşte bir Yunus hayranı olan Vahabzade, halef-selef ilişkisini, kalıp yönünden de sürdüren çağdaş klasiklerimizdendir.

* * *

Türk şiirinde yedi heceli şiirle (mâni, bayatı) sekiz heceli (geraylı, semai, varsağı) şiirin mükemmel örneklerinin hem anonim hem de yazarı belli edebiyatımızda çok olduğunu hepimiz biliyoruz. Bu iki halk şiiri türünün, çeşitli şekilde bir araya gelerek **on beşli** şiir oluşturduğunun da eskiden beri var olduğu bilinmektedir. Türkülerde, nefeslerde, taşlamalarda 15 heceli şiirin (8+7) ve (7+8) duraklı şekilleri bilinmektedir. Çağdaşımız olan Vahabzade’nin de bu hece ölçüsünde muhtelif mezmunlu güzel şiirleri vardır. “Teyyareler”, “Veten marşı”, “Atatürk”, “Bu geder saldı meni...”, “Bile bildiyin geder” şiirleri bu kalıptadır. Vahabzade, büyük Fuzûlî’ye hasrettiği *Şeb-i Hicran* ve yazımızın başında söz ettiğimiz *Muğam* poemasında da bu hece kalıplarından yararlanmışır. Şairin, her mısrası 15 heceden oluşan “Atatürk” şiirini sunuyoruz: *Atatürk’ün atası! Adi cefakeş bir ata / Öz küçük külfetinin cövrünü çekmiş bir ata. / Bir bölük millete ancağ ata ekmiş bir ata / Atatürk’ün anası! Adi bir insan, bir ana / Zaman ötdükce neden secde gular her kes ona? / Bir büyük millete bir gün ata doğmuş o ana. / Atatürk’ün sinesi – yurdun alınmaz gılası / Atatürk – milletinin hem atası, hem balası. / Nedir arzum, dileyim Tanrıdan imanla bu gün / Talanan, bağırına dağlar çekilen halğım üçün: / Yeni fikrin küleyinden göca millet darana / Bizi birleşdirecek bir Atatürküm yarana!*

* * *

“Hiçbir zaman forma hakkında düşünüp daşınmayan” Vahabzade, bir sentaktik bütünü ifade eden mısra (ya da mısraları) **16 heceli** Türk şiirinin sayılı örneklerinin de yazarlarındandır. Aslında 16 heceli şiir için Türk halk şiirinde temel oluşturan tür, geraylı (semai) türüdür. Yani 16 heceli mısralar (8+8) duraklıdır ve geraylının iki mısrasının bir mısradaki birleşip kendini ifade etmesidir. Bahtiyar Vahabzade’nin, elimizdeki sınırlı kaynaklardan hareketle tespit edebildiğimiz on altılıklarından bazıları şunlardır: “Menim anam”, “Yene bağlar o bağlardır”; *Şeb-i Hicran* poemasında yer yer 16’lı kalıplar kullanılmışır: *Yene bağlar o bağlardır, feğet bağda gülüm yoğdur / Gülüm yoğdur – bu dünyada ayım yoğdur, ilim yoğdur. / ... Seninle Behtiyaram men, ayım sensen, ilim sensen / Bu dünyada benim sensiz ayım yoğdur, ilim yoğdur.*

Şeb-i Hicran'da da: *Hindistan'dan, Türkiye'den, Azerbaycan ellerinden / İran, Özbek mahalından, Türkmenistan çölllerinden / Min-min insan seli gelmiş, "o menimdir, benim" deye- / Füzuli'ni gebr evine-son meskene ötürmeye / Şair gedir... Bu gün dua evezine hezin-hezin / Ohuyurlar Şeb-i Hicran gezelinesi Füzuli'nin...* mısraları 16 heceden oluşmaktadır.

* * *

Dizelerindeki hece sayıları düzenli olmayan şiirler: Vahabzade'nin bazı şiirleri de, hece sayıları birbirine eşit olmayan mısralardan oluşmaktadır. Formanın (biçimin, şeklin) esiri olmayan şair için bu durum, bir eksiklik değildir. Poetik düşüncenin akışının ortaya çıkardığı, şiirin tamamıyla bütünleşen bu "düzensizliğe" şairin birkaç şiirinde rastladık. Vahabzade'nin "Kimdir benim düşmenim?" şiirinde serbest vezin havası da vardır: *Kimdir benim / En gorhulu düşmenim? / Kâş bileydim bunu men. / O zerbe vurmamışdan / Keseydim yolunu men. / Kimdir benim düşmenim? / Yağşımı goyub yamanımı danışanmı? / Yoğ! / Éyiblerimi déyib / Arhamca gülenmi? / Yoğ! / Menim nöğsanlarımı / Menden yağşı bilenmi? / Yoğ! Yoğ! Yoğ!*

Şairin "Hesret", "Fikir ahtarışı", "İki mühacir", "Söz alağı", "Satgınlıg", "Süret", "Yoğ düşmürem, galhıram" şiirlerinde de birbirine eşit olmayan mısralar görülüyor. Bu türden olan şiirler üzerine yapılacak derin tahliller, bu "karışıklığın" bir kusur mu yoksa bir başarı ya da edebî sanat mı olduğunu ortaya koyabilir. Biz sadece böyle şiirlerin ve bu şiirlerde hece sayısına göre farklı dizelerin bulunduğunu tespit ettik. Şairin poemaları da farklı hece kalıplarının kullanılması bakımından ilginç sonuçlar verdi.

* * *

Vahabzade poemalarının (manzumelerinin) hece yapısı hakkında: Bahtiyar Vahabzade *Gülüstan* poeması ile başladığı epik şiir serüvenini hayatının sonuna kadar sürdürmüş, bu şiir türünün sağlamış olduğu imkânlardan yararlanmıştı. Kendisini ifade etme yönünden şaire mazmun (içerik, muhteva) ve forma (yapı, şekil, biçim; vezin) serbestliği veren poema, Azerbaycan edebiyatında şairliğin ölçülerinden de sayılmıştır. B. Vahabzade, manzum piyeslerinin yanında konuları yönünden biri birinden çok farklı olan *Gülüstan, Şeb-i Hicran, Ağlar-Güleyen, Giymet, Muğam, Atılmışlar, İki Gorhu, Şehidler...* poemalarını da yazmış, sadece Azerbaycan edebiyatının değil, genel olarak Türk dilli şiirin en güzel epik örneklerini ortaya koymuştur. Vahabzade'nin poemalarını Türk edebiyatındaki manzum destanlarla, manzum hikâyelerle karşılaştırmak mümkündür. Yalnız bu destanlar anonim ve farklı üslup özelliklerine sahip olduğu hâlde, Vahabzade'nin epik destanlarının tümünde şairin belirgin üslubu kendini göstermektedir.

Biz, şairin yukarda adlarını sıraladığımız destanlarını-poemalarını, hece yapısı yönünden de incelemeğe çalıştık ve ilginç sonuçlara ulaştık. Şairin *Séçilmiş Eserleri*'nin ikinci cildinde¹⁴ yer alan poemalarında hecenin şu kalıplarından yararlandığını gördük:¹⁵ **I.** *Şeb-i Hicran*: 7; 11; 14 (7+7); 16 (8+8); **II.** *İstiğlal (Gülüstan* poemasının ikinci hissesi): 11; 6; **III.** *Ağlar-Güleyen*: 7; 11; **IV.** *Tezadlar*: 11; 8; 7; **V.** *Giymet*: 11;

¹⁴ Bahtiyar Vahabzade, *Séçilmiş Əsərləri - II*, Bakı, Öndər Nəşriyyatı, 2004, 320 s.

¹⁵ Kullanılan hece kalıplarını, poemalardaki mısraların sırasına göre veriyoruz. (N. M.)

VI. Muğam: 8; 12; 11, 15; 14; 7; **VII. Atlmışlar:** 11; **VIII. İki Görüş:** 11; 14; 7; **XIX. Şehidler:** 14; 11; 7; 8.

Görüldüğü gibi, farklı hece yapılarının kullanılması bakımından gözden geçirdiğimiz poemaların (manzumelerin) en zengini *Muğam*; en “fakiri” ise “Giyet” ve “Atlmışlar”dır.

* * *

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir dilinin genel özellikleri üzerine: Aykırı ruhlu, ipe sapa gelmez Bahtiyar Vahabzade şiirinin, Sovyetler döneminde bile sevilmesinin ve rağbet görmesinin nedenleri çoktur. Tekrardan uzak, ufuk açıcı yeni fikirlerle dolu, okuyucuyu rahatlatan, mutlu eden ve en azından okuma sırasında ona özgürlük yaşatan bu şiirin dili de mükemmeldir. Dil akıcı, hareketli ve çevik; ifadeler açık ve hedefi belli; konu ve üslup ise sürükleyici olunca, ortaya, her biri bir sanat eseri olan nadir numuneler çıkmaktadır.

Bahtiyar Vahabzade, ana dilini sevmekle kalmayıp onu en güzel kullanan şairlerimizdendir. Özellikle felsefi ve soyut kavramların, dünya ve ahiret, hayat ve ölüm gerçeklerinin farklı bakış açısıyla poetik bir şekilde dile getirilmesi, Vahabzade şiirinin karakteristik özelliklerinden sayılabilir.

Bahtiyar Vahabzade'nin dilindeki muhtelif mikrosistemlerin oluşturduğu makrosistem, ölçüsüne göre daha geniş, rengine göre daha elvan, şiir havasına göre daha ferah ve rahatlatıcıdır. Sesin tabii ve felsefi mahiyetini, birçok lirik ve epik eserinde (yani şiir ve poemalarında) kendine özgü poetik üslubu ve ifade tarzıyla ortaya koyan şair, doğal olarak Türkçenin fonetik sistemindeki polifonik zenginliği de bu eserlere yansıtmıştır. Vahabzade şiiri, ses özellikleri yönünden ayrıca ele alınıp incelenmeğe layıktır. Dilimizin morfolojisinin, Türkçedeki sözcük türlerinin, edatların, yapım ve çekim eklerinin, Vahabzade'nin şiir dilindeki kullanımı ve bu kullanımdaki düzen, sistematiklik, ahenk, tekrarsızlık vb. özellikler, gerçekten de dikkate değerdir. Vahabzade şiirinin söz varlığı da zengindir. Çağdaş teknolojinin imkânlarından yararlanıp bu şiirin “dâhili mahiyetini” istatistiksel sonuçlarla ortaya koymak mümkündür. Bu kuru ve rakamlarla ifade edilecek sonuçlar, bizi, Vahabzade şiirinin sırrını anlamaya biraz daha yaklaştıracaktır. Bahtiyar Vahabzade şiirinin sentaksı (söz dizimi) de mükemmeldir. Şairin 65-70 yıllık yaratıcılığı boyunca kaleme aldığı binlerce sayfayı dolduran yazılarında, bozuk bir cümleye rastlamak, neredeyse olanaksızdır. Çeşitli kelime grupları, yargısız ve yargılı sentaktik birimler, zengin anlamlar ihtiva eden cümle çeşitleri, Vahabzade'nin şiir dilinin sentaksı konusunda münferit araştırmalar gerektirmektedir. Bu ve benzeri çalışmalar yapıldıktan sonra, Bahtiyar Vahabzade'nin dili konusunda daha nesnel fikirler söylemek ve bu şiir dilinin Türkçeye kazandırdıklarını, en azından maddeler şeklinde sıralamak mümkün olacaktır. İşte bu yöndeki çalışmaları, teknolojinin dilini daha iyi bilen genç Türkologların daha çağdaş metotlarla yapacağına inanıyoruz.

* * *

Bahtiyar Vahabzade'nin şiir dilindeki frazeologizmler üzerine: Şairin şiir dilinde frazeolojik ifadelerin, atasözlerinin, deyimlerin de mükemmel örgüsünü, ahengini görmekteyiz. Üstelik bu atasözleri, deyimler ve kalıplaşmış ifadelerin hepsi

çekimlidir, sentaktik fonksiyonludur, cümle (özellikle şiir metni) içinde yerleri değişik olduğu için vurgulanma dereceleri de muhtelifdir. Yani bu birimlerin cümle içindeki yerinin, çeşitli kullanım şekillerinin, şiirin etki gücünün artmasında rolü vardır. Şairin hacimce çok büyük olmayan (yaklaşık 20 s.) *İki Görüş* manzumesindeki atasözü, deyim ve kalıp ifadeleri kuş bakışı tespit etmekle, şairin dilindeki mecaz sisteminin zenginliğini ve sağlamlığını gözlemlemek mümkündür:

a) Atasözleri: *Yüz ölç, bir biç; Ağrımayan başına desmal bağlama; İsti aşına soyuğ su gatma; İnsan çiy süd emibdir; Hegiget yansa da mehvalmaz; Hegiget inceler, gırılmaz;*

b) Deyimler: *dillerde gez-; hoşuna gel-; ilham al-; zamanla dōş-dōşe gel-; sözü deyişdir-; söhbeti tezele-; söhbette yan kēç-; yüz ölçüp bir biç-; ezap çek-; kâmu gözünde gal-; yazıya pozı olma-; can at-; üreyi sıhıl-; canına işle-; içinde kök at-; özünü-sözünü bilme-; şübhesini dağıt-; -e genim kesil-; yada düş-; -in gēsine dur-; söz al-; üreyinden kēçeni söyle-; dilini sahla-; güdaza vēr-; gurban vēr-; üreyinden kēç-; baş vur-; üreyi sıhıl-; derisine saman tep-; üreyi es-; gan ağla-; yolunu kes-; gâh miha, gâh da nala döy-; yolunu az-; -in fikrini azdır-; arzuya köklen-; başını bula-; geçebi sönme-; meydan ohu-; özünü baha sat-; bëyni kütleş-; başını itir-; kini soyuma-; elekte gal-; bedeni es-; üzüne dur-; başa düş-;*

c) Frazolojik ve kalıplaşmış ifadeler: *amma néyleyesen; ahengine sığış-; baş yérine ayağ terpet-; bir soran olmadı; ... mektebi yétim gal-; barıt kimi açıl-; -i pis güne sal- (goy-); hevesdi besdi; birden bire tutul-; sözü, esiri ol- (sözünün ağası ol-); sözünün esiri ol-; bu hâl (epizod, sahne) sene tanış deyil; dedesini sat-; rütbe sat-; gara kâbus kimi gez-; -in atı yéyin ol-; gözünden görüş saçıl-; -den eser galma-; heğigeti boğ-; üreyinde heğiget ağla-; ürekden dile gel-; heğiget mayallağ aş-; mütleg hakim ol-; çiyininden daş kimi asıl-; birden bire tutul-; divarlar, üstüne gel-; ay évi berbad; dilinden söz çih-; azad ét-; söhbet sal-; men ahmağ da; yorğan dōşekden bedenine tikan bat-; üreyinde matem tutub ağla-; men onlardan artıgam?; dağ başında süzerken çamura düş-; dilinden tora düş-; ola bilmez; özünü yére éndir-; héyri-şeri ol-; bir şeyden hâli ol-; düşünce içinde govru-; dolup boşal-; év başıma dolandı; soyuğ ter bas-; Şükür Allaha; hatadan sovuş-; çarmıha çek-; ağzımı kilitle-; garadan-ağdan neyim var; çapa gét-; heyalı göyde ganadlan-; fikri, heyalı gelibe sal-; çerçive tanıma-; könlü sarsıl-; elimden bu gelib; yaahası -in eline kēç-; elacım nedir?; dünyada bir gün görme-; ömür sür-; gerar vēr-; -i -e müfte sat-; heğigetle dōş-dōşe gel-; hedefini belle-; bedeni üşüyüb üreyi es-; kifayetdi, ta besdi; kölgede yatan olma-; hay-küye aldan-; -in ağzına daş bas-; esli budur ki; derine işle-; dayaz ol-; rehmin harda galdı; men yétim; fikrini, düşüncesini boğ-; semtini deyişdir-; çeper bağı dolanacağına bağ çeperi dolandı; öz içinden oyul-; zamanın hökmüne bir bah; heyalı zirveye çek-; göye galdır-; vahtın eleyinde elen-; benim üzü gara -ım; üz ağılı ol-; hüdu tanuma-; serhed bilme-; gılıncı gına goyma-; behtimize asi deyildik; derd budur ki; éle bildik; gayda béledir; gerçeyin adı kitablarda gal-; üz gızar-; düşünceye demir perde çek-; -in elinde alet ol-; düşüncesini elinden al-; gerçeyin izi silin-; de hara sığışar?; gör ne güne saldı?; ay anam hardasan?; tarihini dolaşdır-; damğa vur-; babasını dan-; bu da bes deyilmiş; şamu garal-; çeşmesi bulan-; bir déyen olmadı...; ağzımı yum-; esil meğzi gör-; o ki var; yas tut-; göz berelt-; ona canımız gurban; -in*

başında turp ek-; köçünü çek-; yaddaşdan silin-; ruhu esil, ğanı esil ol-; damarında -in ğanı aħ-; düşmen kesil-; at çap-; kök unudul-; vicdanına and vér-; bir baş bilsin, bir dodag; tek ğüman yeri ol-; men ne ğelet éledim; -e tağeti olma-; söhbeti ayrı semte yoz-; aĝ yalan; déme; görünür...

* * *

Vahabzade vecizelerinden örnekler: Yaşamaĝ – yanmaĝdır, yanasan gerek / Heyatın menası yalnız ondadır / Şam eger yanmırsa, yaşamır démek / Onun yaşaması yanmaĝındadır; Bir élin ruhunu, dilini ancaĝ / Kâğızlar üstünde bölmeĝ asandır; Bayraĝ–öz yurduma öz hakimliyim; Ölümden ğorħmayan de kimdir, de kim / Menasız yaşamaĝ ondan ğorħulu; Heyat, sen ne şirinsen!; Heyat seni ğüldürende ğülmüsen / Hünerin var aĝladanda ğül ğörüm!; Beħtiyar, ğöylerden én yavaş-yavaş; Özge anasından süd emenleri / Özge ğulluĝunda duran ğörmüşem; Nefsimiz aĝırmıř ğeyretimizden; Veteninden uzaĝda tapılan “seadetin” / Adı seadet olur, özü felaket olur; Veten – namus, namusu / İte atsan it yemez; Heyatı heyat kimi yaşamaĝ isteyirem; Heyatın sevinci de, kederi de ğözeldir; Her kederi seadet, her sévinci ğem izler / Esil könül hem ğemi, hem sévinci ezizler. / Telatümsüz ürekler ğovuĝ kimi boř olur / Daim sévinc aħtaran daim ğeme tuř olur; Yaşamaĝ – yaşamaĝdır! Bes bu ‘birteher’ nedir? / Men düşmenem, düşmenem bele ‘ölü canlar’ a / Ğünden ğaçıb hemişe kölĝe aħtaranlara; Öz sesi olmayanın ölümlü sessiz keçer / Min-min defe ölenin matemi yassız keçer; Aĝlasan hönkür aĝla, ğülsen ĝehĝeħe çek ğül / Ğülsem de, aĝlasan da tamam doysun ğoy könül; Heyatın boranları daim yaşadar meni; Birce ondan razıyam ki / Özümnden nârazıyam; Çoħ aĝırdır amal yükü / Çeke bilsen şerefi var; Vardırsa yaranmış / mütleĝ Yaradan var; Dünya ğuru bir ses / Ğem çekmeye deymez. / Yüz-yüz iten olsun / Min-min de biten var. / Şükr eyleyelim ki / Bizlerden hem evvel / Hem sonra Veten var; Ğöz yaşım aħan yer ğürbetimdise / Ğanım aħan yerler öz vetenimdir; Teĝvim baharını néyleyirik biz?!; Ğöyde aramasın Allahu insan / Her kesin vicdanı öz Allahıdır; İnsan, insan olur öz hüneriyle / Millet, millet olur héyri, şeriyle; O, saata baħır, zamanı ğörmür; Öz hissini dustaĝ éleyen Beħtiyar olmaz; Ezab adlı deyirmandan narın çıħ / Kéceceksen eleyinden dünyanın; Arħasınca palaz kimi sürüder / Berk yapışsan eteyinden dünyanın; Yalanla heĝiĝet arasındaki / Halal serhedleri daĝıtdı ğorħu; İnsan her zülüme, vallah dözend; Senetkâr senetkârı ğüdaza véerermi heç?; İdrak cıĝırına düşenden beri / Çerçive tanımır insan kâmalı; Kimdir heĝiĝete baħan, ay yazıĝ; Heĝiĝet yansa da mehv ola bilmez / Sap kimi uzanar, ĝırıla bilmez; Tebiet ezelden müdrık yaranmış; Zamandır her fikre yön véren ancaĝ; İnsanı yétiren vaħtdır hemişe; Bütün dövrlerde müstebid, ĝeddar / Aĝıldan, kâmalardan, fikirden ğorħar / Çünkü o bilir ki fikir, düşünce, / Ne hüduğ tanıyar, ne serhed biler. / Odur ki müstebid her şeyden önce / Fikre, düşünceye ĝenim kesiler; İdrakın yolunu kesmek çoħ çetin; Fikir azad olan bir memleketde / Zülm öz atını seyirde bilmez; Yalan danıřmaĝdan üz ğızarmadı / Alĝıřdan ğızartdıĝ ellerimizi; Bir deyen olmadı, elifbada mı / Ğocaman milletin yénileřmesi?!; Öz él-obasını terk étdiyinden / Tektenha dolaşır bayĝuř bu ğün de. / Kölların dibinde tek bitdiyinden / Boynu бүkük olur benövşenin de...

* * *

Tenkít, Vahabzade hakkında: Ana dilini hararetle savunan ana dili řairinin bu

dilin inceliklerini ortaya koyması, onun yüksek ifade imkânlarından yararlanarak millî düşünce ufuklarını genişletmesi, araştırmacıların dikkatini çekmiş, şairin dili, üslubu vb. konularda önemli tespitler yapılmıştır.

Şair hakkındaki “Çağdaş zevkimizin, estetik-zihni tefekkürümüzün, manevi koloritimizin külçeleşmesinde, geleceğimize yadigar verilmesinde hizmeti olan söz ustalarımızdan biri”; (Hacıyev 1990: 106-130); “...onun poeziyası bedii (estetik) tezatlar poeziyası olduğu için emosioneldir, güçlüdür.” (Hacıyev 1990: 109); “dâima, halkın vicdanının sesi olmayı başaran”, “... günümüz Azerî şiirinin en tanınmış şairlerinden...” (Akpınar 1994: 394, 83); “Azerbaycan’ın Bahtiyarı” (Nerimanoğlu 2005: 525-529); “... milletin şairi” (Ceferov 2007: 171-179); “sözün asıl manasında şair” (Talibzade 1974: 200-202); “... bir neslin namusu olmayı seçmiş bahtiyarlardan” (Tunalı, <http://www.haberakademi.net/default.asp?inc=makaleoku&hid=9634>); “Büyük şair, Sovyetler Birliği döneminde Türkiye’deki kültür ve edebiyat çevreleriyle temas kurmaya cesaret eden ilk Azeri aydını” (Ayvazoğlu, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=816820>); “Hem Lütfi Zade’nin, hem Bahtiyar Vahabzade’nin serkerdeye çevrilen nazariye ve poetik felsefesi, asker şücaati gösteren düsturları ve mısraları, bir tarih yarattı” (Eliyev, <http://chudaferin.azeriblog.com/2009/03/04/behtiyar-vahabzade-yaradicilginda-geyri-selis-mentig-nezeriyyesi>) vd. değerlendirmeler, büyük şair hakkında yapılan önemli tespitlerden sadece birkaçıdır. Değerli hocalarımızın yaptıkları bu tespitlerin hepsi isabetli ve doğrudur.

Bahtiyar Vahabzade’nin poetik değerlendirmelerinde “mütefekkir bir insanın düşünceleriyle karşılaşırız. Bunlar ferdin ve cemiyetin çeşitli problemleri üzerinde toplanan, tahlilci bir zekânın ilhamıyla yazılmış...; vezne ve kafiyeye de şiirin muhtevası kadar değer verilmiş, titizlik gösterilmiş; klasik şiir geleneklerinin geliştirilerek devam ettirildiği şiirlerdir ki, şairini; millî meseleler karşısındaki hassasiyeti, halkın vicdanının sesi olması dolayısıyla bilgeliğe yüceltmıştır.” (Akpınar, 83).

Şairin, bu felsefî şiirler yüzünden zaman zaman eleştirildiği de olmuştur. Prof. Dr. K. Talibzade 1957’de yazdığı bir makalesinde genç Bahtiyar Vahabzade’nin şair kişiliği hakkında olumlu görüşlerini dile getirmekle birlikte “Yeri gelmişken, şaire bir şeyi de hatırlatmak isterdik; haddini aşan felsefî umumileştirmelere meyilli olmak, sanatta her zaman başarıyla sonuçlanmaz; realizmin zayıflamasına yol açar, estetikliği zedeler. Felsefecilik, şairi mücerretliğe, didaktizme, tekrara götürür ki bunun temel nedeni de şairin, gerçek hayattan kopması olsa gerek.” (Talibzade 201) diyor.

Bu şekildeki değerlendirmeler, tenkidî uyarılar, şairin, ezaplı şiir yolunda edebî kişiliğini oluşturan yararlı eleştirilerden olmuştur. Böylece, Bahtiyar Vahabzade, kendine özgü şiir üslubunu geliştirmiş, tenkidlerden olumlu bir şekilde netice çıkarmış, yapıcı eleştirileri nazarıdikkate alarak doğru bildiği yoluna devam etmiş, içinde felsefî değerlendirmelerin bariz bir şekilde görüldüğü, bilgece olup pek didaktik olmayan kendi şiir üslubunu ve şiir çizgisini oluşturmuştur.

* * *

Sonuç: Kendine özgü üslup ve şiir çizgisiyle dikkat çeken Bahtiyar Vahabzade yaratıcılığı, Azerbaycan’ın orta ve yakın tarihinin en hassas barometresi niteliğindedir.

Bahtiyar Vahabzade şiirlerinin sonunda bulunan tarihler, o şiirlerin yazılış tarihi olmakla kalmayıp, bize o günkü Azerbaycan'ın (ya da şiirde bulunan ilgili mekânın) sadece poetik değil, toplumsal-siyasi manzarasını da gösterir durumdadır. Onun şiirine yansımayan herhangi ciddi bir toplumsal olay bulunmamaktadır. Şair bu sosyolojik hadiseleri kendine özgü üslup ve dili sayesinde yansıtmakla kalmayıp bu hadiselere açık seçik münasebetini de ifade etmektedir. Bu münasebet bazen oldukça sert, bazen nefret dolu, bazen ise duygusal ve sevgi doludur. Şairin çeşitli ruh hâllerini yansıtan bu münasebetlerin ortak özelliği ise yazarının samimiyeti, yüksek vatandaşlık duyarlılığıdır. Şair yurdu, yurttaşı nasıl sevdiğini söylemekle yetinmeyip onları nasıl sevmek gerektiğini de ifade eder.

Bütün şiirlerinin “poetik ben”i duyarlı bir vatandaş, millî-manevi değerlerine sahip çıkıp onları yücelten bir yurttaştır...

Büyük şairimizi rahmet ve minnetle anıyoruz...

Kaynakça

- Akpınar, Yavuz, “Çağdaş Azerî Şiirinde Millî Bir Mes’ele Olarak Güney Azerbaycan”, *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, s. 175-197.
- Akpınar, Yavuz (1994), *Azerî Edebiyatı Araştırmaları*, Dergâh Yay., İstanbul, s. 83.
- Anar–Yavuz Akpınar (2000), *Bin Yılın Yüz Şairi–Azerbaycan Şiiri Antolojisi*, T. C. Kültür Bakanlığı, Türk Dünyası Edebiyatı, Ankara.
- Ayvazoğlu, Beşir, “Bahtiyar Vahabzade”, <http://www.zaman.com.tr/yazar.do?yazino=816820>.
- Ceferov, Prof. Dr. Nizami (2007), “Behtiyar Vahabzade yahud Milletın Şairi”, *Seçilmiş Eserleri – II*, Bakı, Elm, s. 171-179.
- Çağın, Yrd. Doç. Dr. Sabahattin (2000), *Cengiz Aytmatov ve Gün Olur Asra Bedel Romanı*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- Dilçin, Prof. Dr. Cem (2005), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayınları (8. baskı), Ankara.
- Ğuliyev, Vilayet (1997), “Behtiyar Vahabzade”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi V, Azerbaycan Türk Edebiyatı*, s. 136-143, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Eliyev, Prof. Dr. Yaşar (2009), “Behtiyar Vahabzade Yaradıcılığında Ğeyri-Selis [Bulanık] Mantık Nazariyesi”, <http://chudaferin.azeriblog.com/2009/03/04/behtiyar-vahabzade-yaradiciliginda-geyri-selis-mentiğ-nezeriyyesi>.
- Ğuliyev, Vilayet (1997), “Behtiyar Vahabzade”, *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatları Antolojisi V, Azerbaycan Türk Edebiyatı*, s. 136-143, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara.
- Hacıyev, Prof. Dr. Tofiğ (1990), “Düşünceli, İstidatlı Dil”, *Şiirimiz, Nesrimiz, Edebi Dilimiz*, Bakı, Yazıçı, s. 106-130.
- Talıbzâde, Kâmal (1974), “Şairane Düşünceler”, *Edebi İrs ve Varislik*, Bakı, Azernesş, s. 200-202.

- Nerimanoğlu, Prof. Dr. Kâmil Veli (2005), “Azerbaycanın Behtiyarı, Behtiyarın Azerbaycanı”, *Özümüz, Sözümüz*, Çinar-Çap, Bakı, s. 525-529.
- Okuyucu, Cihan (2009), “Fuzûlî’yi Yetiştiren Kültür”, *Bu Alâmet ile Bulur Beni Soran–Fuzûlî Kitabı*, Hazırlayanlar: Hanife Koncu – Müjgân Çakır, Kesit Yay., İstanbul, s. 176.
- Rehimli (Bije), Ekrem (2009), *Mübarizə Burulğanında Keçən Ömür – Seyid Cəfər Pişəvəri (Həyatı və İctimai Fəaliyyəti)*, Nurlan Neşriyyatı, Bakı.
- Tunalı, A. Yağmur, “Şeki’ye Kar Düşende”, <http://www.haberkademi.net/default.asp?inc=makaleoku&hid=9634>
- Vahabzade, Behtiyar (1991), “Avtobiyografiyam”, *Şenbe Gécésine Géden Yol*, Bakı, Azerbaycan Dövlət Neşriyyatı, s. 259-275.
- Vahabzade, Behtiyar (2004), *Séçilmiş Eserleri–I*, Müasir Azerbaycan Edebiyyatı Serisi, Milli Kitabxana, Tertib édeni ve rédaktoru Azer Bağirov, Önsözün yazarı Çingiz Aytmatov, Önder Neşriyyat, Bakı.
- Vahabzade, Behtiyar (2004), *Séçilmiş Eserleri–II (Poemalar)*, Müasir Azerbaycan Edebiyyatı Serisi, Milli Kitabxana, Tertib édeni ve rédaktoru Azer Bağirov, Önder Neşriyyat, Bakı.
- www.vahabzade.net